

M. Dobrakowski, J. Domańska, J. Lodowski, E. Noworyta, K. Romanow

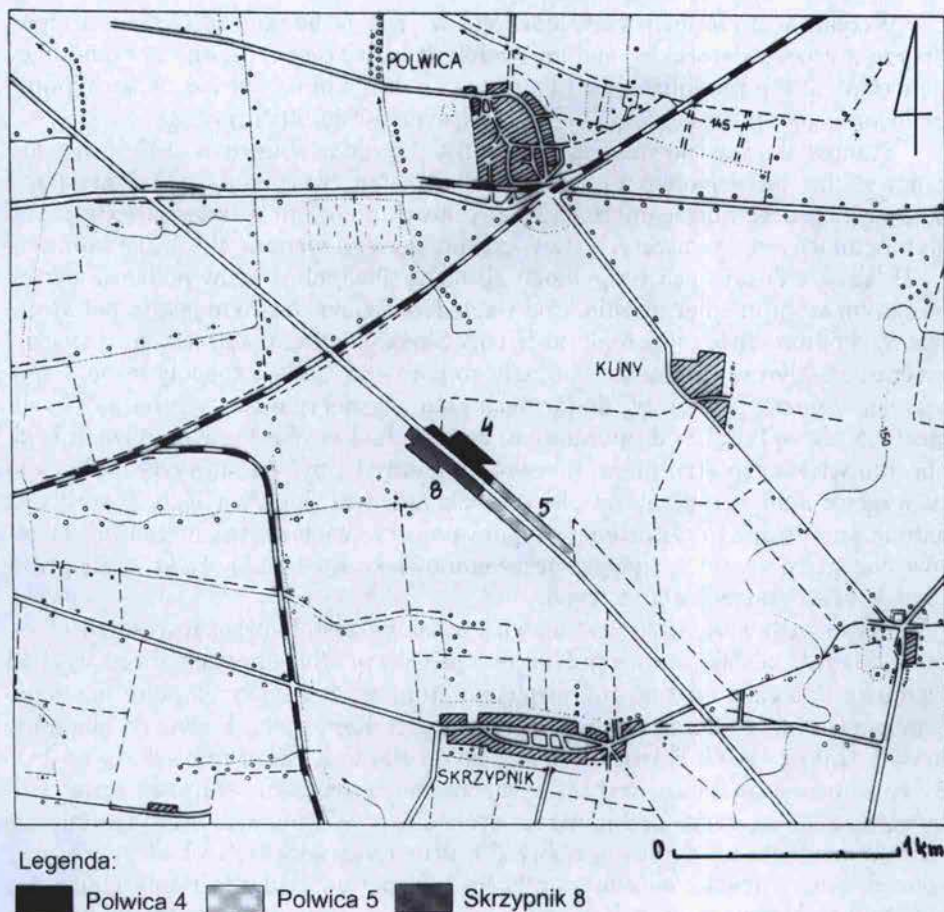
**WSTĘPNE SPRAWOZDANIE Z ARCHEOLOGICZNYCH
BADAŃ RATOWNICZYCH NA STANOWISKACH:
POLWICA 4 I 5 ORAZ SKRZYPNIK 8,
GM. DOMANIÓW, WOJ. DOLNOŚLĄSKIE,
PRZY BUDOWIE AUTOSTRADY A-4***

Na zlecenie Instytutu Archeologii i Etnologii PAN, Oddział we Wrocławiu zespół pracowników Muzeum Archeologicznego we Wrocławiu w składzie: L. Berduła, M. Dobrakowski, J. Domańska, Cz. Francke, J. Gołubkow, B. Hetmaniuk, J. Lodowski (kierownictwo naukowe), E. Noworyta (kierownik prac), K. Romanow i J. Wolfram przeprowadził szerokopłaszczyznowe, ratownicze badania wykopaliskowe na stanowiskach archeologicznych nr 4 i 5 w Polwicy (ryc. 1) oraz nr 8 w Skrzypniku w gm. Domaniów (ryc. 2). W badaniach terenowych udział wzięli ponadto: J. Gniewek, M. Grześkowiak, J. Kopiarz, M. Michnik, R. Szwed, W. Tymciów. Konsultantami badań byli prof. dr hab. G. Domański oraz prof. dr hab. S. Pazda, a najczęściej prace, zarówno terenowe jak i gabinetowe, konsultował prof. dr hab. B. Gediga — koordynator badań ratowniczych na autostradzie A-4. Terenowe prace wykopaliskowe prowadzono w okresach 1.11.–5.12.1997 roku, 15.03.–24.11.1998 roku, 1.03.–15.07. i 4.10.–1.12.1999 roku¹. Badania w tym rejonie podjęte zostały w związku z budową autostrady A-4, której przebieg na kilometrach 174–176 (licząc od zachodniej granicy Polski) przechodzi przez wymienione wyżej stanowiska archeologiczne. Osadnictwo pradziejowe i wczesnośredniowieczne na tym obszarze zlokalizowane zostało już wcześniej, podczas budowy południowej nitki tejże autostrady w latach 1934–1935². Następne powierzchniowe penetracje tych stanowisk przeprowadzone zostały w latach osiemdziesiątych w ramach badań powierzchniowo-weryfikacyjnych AZP. Ostateczne wytypowanie zasięgu stanowisk do badań ratowniczych nastąpiło jesienią 1996 roku po wykonaniu kilkudziesięciu sondaży. Do prac terenowych przystąpiono w listopadzie 1997 roku ograniczając się do zdjęcia

¹ Badania na stanowiskach Polwica 5 i Skrzypnik 8 kontynuowano jeszcze wiosną 2000 r. Wyników tych badań nie uwzględniono w niniejszym sprawozdaniu.

² Archiwalia zachowane w Wojewódzkim Archiwum Państwowym we Wrocławiu dla omawianych stanowisk opracowane zostały przez mgr K. Demidziuka.

* Ryciny 1–2, 4–5, 25–28, 34–38 znajdują się na kolorowej wkładce.

Ryc. 3. Położenie stanowisk Polwica 4, Polwica 5 i Skrzypnik 8

warstwy ornej, przebadania warstwy kulturowej oraz odczyszczania zarysów kilkudziesięciu obiektów na około 30 arach stanowiska Polwica 4. Zasadnicze prace wykopaliskowe rozpoczęto w marcu 1998 roku, prowadząc je z niewielkimi przerwami do kwietnia 2000 roku. Według szacunkowych danych obszar do przebadania wszystkich trzech stanowisk wynosił około 3,5 ha (Polwica stan. 4 — 1,3 ha, stan. 5 — 0,6 ha, Skrzypnik stan. 8 — 1,6 ha). W trakcie prac okazało się, że stanowisko Polwica 5 było większe i zaistniała konieczność rozszerzenia prac o kilkaset dalszych arów.

W sumie zdołano odkryć i przebadać do końca 1999 r. obszar o powierzchni około 8,5 ha, odsłaniając ponad 5400 obiektów nieruchomych, w tym w Polwicy na stan. 4 około 1310; na stan. 5 około 3000 i w Skrzypniku na stan. 8 około 1200 obiektów.

Wszystkie 3 stanowiska wydzielone w trakcie badań AZP jako odrębne, tworzą w rzeczywistości jeden duży wielokulturowy zespół osadniczy znajdujący się około 1,3 km na południe od Polwicy i około 1 km na północ od Skrzypnika (położenie geograficzne dłu. $17^{\circ}10'25''$ E; szer. $50^{\circ}54'00''$ N (ryc. 3)).

Stanowiska usytuowane są na terenie prawie równinnym (147 m n.p.m.) z niewielkim wyniesieniem w części zachodniej (stan. Skrzypnik 8 — 149 m n.p.m.) pokrytym grubą, miejscami dochodzącą nawet do 0,5 m warstwą urodzajnych gleb brunatnych, lessowatych (tzw. czarne ziemie), według aktualnej bonitacji I i II klasy, zalegających na podłożu gliniasto-ilastych osadów polodowcowych o różnym stopniu spiaszczenia. Pod względem fizjograficznym jest to południowo-wschodnia część mezoregionu Niziny Śląskiej. Obszar ten jest od tysiącleci mocno zasiedlony, w przeszłości mogły go porastać rzadkie zespoły leśne. Hipotetycznie można go zaliczyć do formacji polno-leśnej (parkowej), charakteryzującej się niewielkimi i odosobnionymi kępami lasów. W rejonie stanowisk brak obecnie większych strumieni, pierwotnie mogły tu być co najwyżej małe ciekiki tworzące w sumie źródła niewielkiej rzeczki Żurawki, dopływu Ślęzy. Zostały one jednak zniszczone przez intensywną uprawę oraz wielokrotną meliorację gruntów. Na całym obszarze zajęтым przez stanowiska występują płytko wody gruntowe w osadach trzeciorzędowych.

Siatka arowa wszystkich stanowisk ustalona została przez inwestora. Obejmuje ona cały zespół osadniczy. Numeracja arów przebiega z zachodu na wschód wzdłuż autostrady od 1 do 100 i więcej, natomiast z północy na południe oznakowano je dużymi literami alfabetu od A do Z. Stanowisko Polwica 4 obejmuje ary od -7 do 27 A-G, Polwica 5 ary od 28 do 104 C-Z i Skrzypnik 8 ary od 1 do 27 H-Z. Inwestor finansował także mechaniczne ściąganie warstwy ornej. Odbywało się ono zawsze pod kontrolą archeologa. W warstwie ornej trafiły się ułamki ceramiki naczyniowej różnych kultur i okresów archeologicznych oraz sporadycznie zabytki wykonane z kości lub metali. Badania miały charakter ratowniczych prac wykopaliskowych zarówno w zakresie przygotowania, jak i samej eksploracji warstwy kulturowej i obiektów nieruchomych. Wstępnie, po wytyczeniu w terenie siatki arowej, strefę przeznaczoną do badań podzielono na poprzeczne do biegu autostrady pasy, na przemian o szerokości 20 i 10 m. Na szerszych ściągano przy pomocy spychaczy ziemię z warstwy ornej, a na węższych ją składowano. Po przebadaniu pasów szerszych sukcesywnie przepychano na nie ziemię z węższych i powtarzano procedurę badawczą. Wydzielenie wykopów o powierzchni od 6 do 14 arów zapewniło podjęcie eksploracji docelowo na siedmiu wykopach jednocześnie przy optymalnym wykorzystaniu sprzętu, pracowników fizycznych i naukowo-technicznych.

Grubość ściąganej warstwy ornej wahała się od 30 cm na północnych obrzeżach stanowisk Polwica 4 i Polwica 5 aż do 60 cm w centralnej części stanowiska Skrzypnik 8. Nadkład ten powstał w wyniku nasypania ziemi próchniczej pochodzącej z pasa budowanej w okresie międzywojennym autostrady na wcześniej użytkowane pola i wtórną rekultywację tej ziemi. Po mechanicznym zdjęciu warstwy ornej odsłonięto strop warstwy kulturowej, która przy dużej miąższości

gleby (ponad 30 cm) zachowała się niemal na całej powierzchni wszystkich trzech stanowisk. Na stanowiskach Polwica 4 i Polwica 5 wahała się ona od 5 do 45 cm, natomiast w części południowo-wschodniej stanowiska Polwica 4 (ary 14 F – 20 F, 14 G – 20 G) oraz na stanowisku Skrzypnik 8 (pasy arów od 7 do 19) warstwa kulturowa miała do 60 cm grubości. Stwierdzono, że znaczna jej miąższość była wynikiem nałożenia się nawarstwień związanych z funkcjonowaniem kilku osad otwartych na poziomie wtórnie przekształconej gleby pierwotnej. Warstwę tę eksplorowano poziomami wydzielonymi mechanicznie, przeciętnie o grubości do 20 cm. Warstwę o niewielkiej miąższości (do 15 cm) eksplorowano doczyszczając zarysy obiektów nieruchomych oraz ich otoczenie, pozyskując jednocześnie materiał zabytkowy inwentaryzowany w obrębie arów lokalizujące je na planie w skali 1:50, a dokumentację rysunkową obiektów prowadzono w skali 1:20, przy czym dymarki i wybrane elementy innych obiektów rysowano w skali 1:10. Dokumentację opisową i fotograficzną w wyodrębnionych wykopach prowadził odpowiedzialny za dany odcinek archeolog. Ze względu na bardzo dużą ilość ruchomego materiału zabytkowego wstępne oczyszczanie i inwentaryzowanie przeprowadzano na miejscu.

Warstwę kulturową eksplorowano dwufazowo. Pierwszy etap wiązał się z doczyszczaniem powierzchni wykopów po zdjęciu warstwy ornej, drugi przeprowadzono po eksploracji obiektów, które odsłonięto w stropie warstwy kulturowej. Stwierdzono, że warstwa kulturowa miała charakter jednolity i składała się z ciemnoszarej, miejscami prawie czarnej, tłustej próchnicy przemieszanej ze spalenizną. Następny poziom, na którym zarysowały się obiekty to strop gliny calcowej. Jamy, dymarki, studnie i inne obiekty nieruchome eksplorowano półówkami lub ćwiartkami — wykonując odpowiednią dokumentację rysunkową i fotograficzną. W przypadkach obiektów wielowarstwowych prowadzono eksplorację warstwami naturalnymi, obiekty jednowarstwowe lub zasypane jednorazowo, jeżeli zachodziła konieczność, dzielono na warstwy mechaniczne. Do połowych opisów i dokumentacji rysunkowej warstw przyjęto jednolity kanon dla wszystkich stanowisk z zastosowaniem macierzy Harrisa. W celu unifikacji form sporządzania dokumentacji starano się przestrzegać ogólnych wytycznych do prowadzenia badań archeologicznych i dokumentacji na autostradzie A-4 wskazanych przez Instytut Archeologii i Etnologii PAN. Do gabinetowego dokumentacyjnego zapisu badań wykorzystano karty opracowane przez Ośrodek Ratowniczych Badań Archeologicznych w Warszawie. Całość dokumentacji wprowadzona została do pamięci komputera.

Wszystkie zabytki, pełna dokumentacja badań stanowisk z Polwicy i Skrzypnika zgromadzone są w Muzeum Archeologicznym, Oddziale Muzeum Miejskiego Wrocławia. Inwentarze zabytków wydzielonych (wraz z rysunkami) i inwentarze fotografii oraz karty warstw obiektów nieruchomych wg wzorów ORBA opracowywane są na bieżąco lub z niewielkim opóźnieniem, w zależności od tempa prac terenowych*.

* Materiał ilustracyjny do poniższego opracowania został wykonany przez T. Demidziuk, K. Majewską-Witka.

Przystępując do ratowniczych badań terenowych w Polwicy na stanowisku 4 i 5 oraz Skrzypniku 8 spodziewaliśmy się, opierając się na wcześniejszym rozpoznaniu za pomocą sondaży oraz danych archiwalnych, że są to stanowiska duże i wielokulturowe. Wstępne przypuszczenia przeszły jednak wszelkie nasze oczekiwania. Już po eksploracji kilku arów na stan. Polwica 4, zdjęciu nakładu warstwy ornej w pozostałych partiach, zorientowaliśmy się, że mamy do czynienia z dużym wielokulturowym zespołem osadniczym, istniejącym tu od neolitu aż po późne średniowiecze.

Długotrwałe osadnictwo, o różnym stopniu intensyfikacji w różnych epokach i okresach, pozostawiło po sobie nasyconą zabytkami warstwę kulturową i tysiące obiektów nieruchomych (ryc. 4, 5) niekiedy o skomplikowanym układzie stratygraficznym. Gęstość obiektów, ich zróżnicowanie chronologiczne, wielkość, a zwłaszcza skomplikowane układy stratygraficzne na niektórych odcinkach oraz duże nasycenie ruchomym materiałem kulturowym sprawiły, że mimo dużych wysiłków terenowych oraz równoległe prowadzonych prac gabinetowych nad wstępną konserwacją, klasyfikacją chronologiczną, dokumentacją zabytków wydzielonych, wypełnianiem kart obiektów wg wzorów ORBA, opracowywanie materiałów nie zostało jeszcze zakończone. Nie została także dokonana w całości szczegółowa klasyfikacja chronologiczna wszystkich obiektów nieruchomych oraz ruchomego materiału kulturowego z warstw. Ilościowo jest on olbrzymi. Ceramika naczyniowa liczona jest w dziesiątkach tysięcy. Bardzo liczne są również szczątki kostne. Pozyskano ogromną ilość zabytków wydzielonych w postaci całych form naczyń, wyrobów metalowych, kościanych, kamiennych i glinianych. Wiele materiałów przekazano do badań specjalistycznych, archeozoologicznych, petrograficznych, dendrochronologicznych i oznaczeń wieku metodą C¹⁴. Te ostatnie badania wykonano w ramach programu „Trakt” finansowanego przez Fundację na Rzecz Nauki Polskiej.

Na podstawie dotychczasowego rozpoznania stwierdzić możemy, że przebadany areał o powierzchni około 8,5 ha stanowi część dużego, wielokulturowego zespołu osadniczego, składającego się z wielu osad i cmentarzysk, zajmujących przestrzeń około 2 km (wg danych archiwalnych i rozpoznania powierzchniowego), którego początki zaczęły się kształtować już w neolicie i trwał on z niewielkimi przerwami aż do późnego średniowiecza.

Według niepełnego jeszcze rozpoznania z okresem neolitu wiązać można około 130 obiektów. Odkryte one zostały prawie wyłącznie na stanowisku Polwica 4 / Skrzypnik 8, w zachodniej części przebadanego obszaru na niewielkim wyniesieniu terenu (ryc. 6).

Ślady obecności pierwszych wspólnot wczesnorolniczych są nikłe i ograniczają się do pojedynczych obiektów, które wiązać można z kulturami ceramiki wstęgowej rytej, kłutej i lendzielskiej. Najliczniejsze są pozostałości osadnictwa ludności kultury pucharów lejkowatych. Rozplanowanie obiektów nieruchomych skazuje, że osada tej ludności odkryta została w całym swym zasięgu. Nie był to zespół rozległy. Dość zwarta zabudowa w układzie bezładnym grupowała się na przestrzeni około 1500 m², a wraz z obiektami rozproszonymi zajmowała prze-

strzeń w granicach 0,6–0,7 ha. Osiedla o podobnej wielkości były typowymi założeniami przestrzennymi ludności kultury pucharów lejkowatych na Nizinie Śląskiej (A. Kulczycka–Leciejewiczowa 1993, s. 118).

Relikty zabudowy stanowiło w sumie 78 obiektów. Spośród nich 7 wstępnie zinterpretować można jako pomieszczenia mieszkalne o charakterze półziemiankowym. Najczęściej posiadały one kształty owalne, rzadziej koliste lub zbliżone do prostokątnych. Ich powierzchnie wahały się od około 3 do około 11 m², a głębokości wynosiły od 0,20 m do 0,60 m. Z reguły posiadały prosto uformowane dna i pionowe, łukowate lub nieregularne ścianki. Obiektom o charakterze mieszkalnym towarzyszyły paleniska, studnie (ryc. 7), piwniczki oraz jamy o funkcji bliżej nieokreślonej. Paleniska znajdowały się poza obrębem obiektów mieszkalnych. W rzutach poziomych posiadały kształty koliste lub owalne o średnicach wahaających się od 1 m do 1,55 m. Wkopywane były w calec nieckowato, na głębokość od 0,10 do 0,30 m. Wśród odkrytych i przebadanych obiektów kultury pucharów lejkowatych na szczególną uwagę zasługują dwie studnie. Obie zlokalizowane były w miejscach, gdzie teren się obniża, jedna w pobliżu północno-zachodniego krańca zabudowy (ob. 233), druga na południowo-wschodnim obrzeżu osady (ob. 2346). W rzucie poziomym posiadały kształty owalne o wymiarach 2,32 x 2,1 m i 2,38 x 1,75 m. Górne ich partie wkopane były w calec nieregularnie lejowato, dolne walcowato (ryc. 7: 1–2). Głębokość obiektu 233 mierzona od jego stropu wynosiła 3,32 m. Dno obiektu 2346 sięgało poziomu kurzawki na głębokości 1,60 m od stropu. Interesujący jest inwentarz ruchomy wydobyty z wypełnisz obu studni. Stwierdzono tu współwystępowanie materiałów kultury pucharów lejkowatych i kultury amfor kulistych.

Pozyskany z osady kultury pucharów lejkowatych inwentarz kulturowy jest stosunkowo bogaty i urozmaicony. Najliczniej reprezentuje go ceramika w postaci pucharów lejkowatych, amfor baniastych i dwustożkowatych, garnków o jajowatym lub esowatym profilu, flasz z kryzą (ryc. 8: 1–9) przేశlików stożkowatych, dwustożkowatych i płasko-wypukłych, po części zdobionych (ryc. 9: 1–4). Z innych zabytków ruchomych dość licznie wystąpiły wyroby z kości: łu-ta, szydła, gładziki i unikatowy okaz łyżki kościanej (ryc. 9: 11–14).

Z wyrobów kamiennych na uwagę zasługuje kilka egzemplarzy żaren nieckowatych, rozcieraczy, kamieni szlifierskich i siekierok (ryc. 9: 10, 15–17). Większość z nich wykonana jest z narzutniaków skandynawskich, przy czym żarna i kamienie szlifierskie najczęściej z granitu, a rozcieracze z kwarcytu. Wszystkie siekierki (3 egzemplarze) zrobione są z serpentynitu pochodzącego z Masywu Ślęży³ (ryc. 9: 5).

Wyroby krzemienne (m.in. wióry, narzędzia na wiórach, wiórowce i drapacze) wykonane są z krzemienia pochodzącego spoza terenu Sudetów, a 1 grocik z krzemienia pasiastego (ryc. 9: 6–9).

³ Analizę petrograficzną przedmiotów kamiennych wykonali prof. dr hab. A. Grodziecki, dr A. Pacholska i mgr A. Setlik.

Pozyskany z obiektów kultury pucharów lejkowatych zwierzęcy materiał kostny tworzy podobny obraz, jak serie kostne z innych stanowisk tej kultury na Śląsku. Zdecydowanie przeważają tu szczątki zwierząt udomowionych nad dzikimi, przy czym najliczniej reprezentowane są kości bydła, następnie świni, a w dalszej kolejności owcy–kozy, konia, psa, kury, gęsi, sarny, dzika i zająca⁴.

Na stanowisku Polwica 4 / Skrzypnik 8 odkryty został grób szkieletowy kultury pucharów lejkowatych, częściowo zniszczony przez późniejsze osadnictwo (obiekt 892). Znalezione w nim szczątki dziecka w wieku 10–11 lat⁵ i 2 naczynia (ryc. 7: 4). Drugi grób — obiekt 2077 (ryc. 7: 3) zawierał przepalone kości osobnika płci żeńskiej oraz 4 ułamki naczyń. Pochówki ciałopalne w kulturze pucharów lejkowatych występują sporadycznie, zazwyczaj w południowej części obszaru przez nią zajmowanego (J. Bukowska–Gedigowa 1975, s. 158–159).

Dla jednego obiektu kultury pucharów lejkowatych (obiekt 1559) określona została chronologia bezwzględna metodą węgla C¹⁴ na lata 4340±120 B. P.⁶ Podobny wynik uzyskano dla najmłodszego zespołu kultury pucharów lejkowatych w Strachowie (A. Kulczycka–Leciejewiczowa 1997, s. 194).

Następny zespół kulturowy obejmuje reliktosy osadnictwa kultury amfor kulistych. Obiektów, które można wiązać wyłącznie z tą kulturą odkryto na stanowiskach Polwica 4, Polwica 5 i Skrzypnik 8 tylko 5 (ryc. 6: 1) ślad po słupie, 1 piwniczkę i 3 jamy o funkcji bliżej nieokreślonej. W ośmiu obiektach natomiast stwierdzono współwystępowanie materiałów kultury pucharów lejkowatych i kultury amfor kulistych. Są to już opisane dwie studnie oraz 6 jam o funkcji trudnej na obecnym etapie do zinterpretowania.

Podobnie stwierdzono jednoczesną obecność materiałów obu kultur w obiektach młodszych, gdzie znalazły się niewątpliwie na skutek zniszczenia wcześniejszej warstwy kulturowej lub zabudowy przez późniejsze intensywne osadnictwo. Współwystępowanie w niektórych obiektach materiałów kultury pucharów lejkowatych i amfor kulistych nie wydaje się przypadkowe, jest to raczej świadectwo koegzystencji tych społeczności.

Na skromny inwentarz ruchomy kultury amfor kulistych złożyły się prawie wyłącznie ułamki ceramiki naczyniowej. Jedyny zabytek specjalny wydobyto ze studni (obiekt 2346). Jest to gliniana łyżka — nabierka (ryc. 8: 10). Znikoma jest też ilość kości zwierzęcych. Łącznie pozyskano ich 19, z czego 14 to kości bydła, 3 świni i 1 ptaka. Całość pozyskanych źródeł wydaje się wskazywać na krótkotrwały charakter osady.

Można się spodziewać, że po dokładnej analizie opisana wyżej sytuacja ulegnie pewnej korekcie, ponieważ kilkadziesiąt obiektów jest wstępnie datowanych tylko na okres neolitu.

⁴ Ekspertyzę zwierzęcych materiałów kostnych wykonały dr W. Chrzanowska i dr A. Krupska.

⁵ Analizę antropologiczną materiału kostnego wykonał mgr. S. Gronkiewicz.

⁶ Oznaczenia wieku metodą C¹⁴ wykonano w laboratorium C-14 Instytutu Fizyki Politechniki Śląskiej w Gliwicach.

Ślady związane z początkiem epoki brązu są nieliczne. Stanowi je kilkanaście obiektów pochodzących z płaskiego, bardzo silnie zniszczonego cmentarzyska szkieletowego kultury unietyckiej i być może współczesnej mu osady (ryc. 10). W sumie odsłonięto resztki 10 pochówków szkieletowych i 2 jamy osadnicze. Tylko 2 pochówki (Polwica, stan. 5, obiekt 1602 i Skrzypnik, stan. 8, obiekt 499) zachowały się w nieco lepszym stanie. Oba posiadały wyposażenie w postaci naczyń (ryc. 11: 2–7). Pierwszy z nich to grób osobnika męskiego w wieku 45–50 lat, drugi zaś to prawdopodobnie szczątki kobiety w wieku 16–18 lat (Inf. II Juv.) ułożone w pozycji skurczonej (ryc. 11: 1). Pozostałe pochówki zachowały się fragmentarycznie. Rozpoznano w nich dwóch osobników płci męskiej w wieku 45–50 lat, dwa pochówki dziecięce w wieku 8–10 lat oraz szczątki 3–4 miesięcznego dziecka. W pozostałych obiektach brak było kości. Jeden z nich to owalna, wydłużona, pusta jama grobowa zawierająca miniaturowy kubek i dzbanek, drugi zaś, obok ułamków naczyń, zawierał kości świni, krowy i owcy-kozy.

Pozostałości cmentarzyska tworzyły dwa skupienia oddalone od siebie o około 0,5 km. Jedno z nich, większe, znajdowało się na stanowisku Polwica 5 i zajmowało przestrzeń w granicach 0,5 ha, drugie zaś — w Skrzypniku, na stanowisku 8. Nowe znaleziska kultury unietyckiej w Polwicy i Skrzypniku wystąpiły na obszarze skupiska osadniczego z początków epoki brązu, między rzeczką Żurawką a Oławą (W. Sarnowska 1969; B. Butent-Stefaniak 1992). Znajdują się one na terenie, gdzie wykrystalizowała się najwcześniej najstarsza, klasyczna faza kultury unietyckiej.

Relikty osadnictwa kultury łużyckiej stwierdzono na długości około 800 m. Wyróżniono osadę Polwica 4 / Skrzypnik 8, położoną w zachodniej części przebadanego terenu oraz położoną we wschodniej części osadę Polwica 5, oddzielną od poprzedniej strefą bez śladów osadnictwa o szerokości ok. 80–100 m. Odnotowana w materiale palinologicznym ze stanowiska Polwica 4 / Skrzypnik 8 obecność pyłków roślin wodnych i bagiennych⁷, sugeruje istnienie w pobliżu ww. osad bagien — „wód stojących czy wolno płynących”, które mogły stanowić naturalną granicę między osadami. Osada Polwica 4 / Skrzypnik 8 rozciągała się na długości 270 m, uchwycono jej granicę wschodnią i zachodnią. Granicę południową odsłonięto tylko w wykopie pod odwodnienie, szerokim na 5–6 m i długim na 130 m. Na linii północ-południe obiekty występowały na długości 260 m.

Osadnictwo na stan. Polwica 4 / Skrzypnik 8 w różnych etapach rozwoju kultury łużyckiej było mniej lub bardziej intensywne. Wyróżniono 3 etapy funkcjonowania osady: pierwszy od II–III do III–IV okresu tej epoki, drugi przypada na czas od IV okresu epoki brązu do V okresu, do trzeciego zaliczono obiekty datowane na przełom epoki brązu i okresu halsztackiego oraz okres halsztacki (ryc. 12). Na osadzie Polwica 4 / Skrzypnik 8 odkryto około 930 obiektów nieruchomych, z tego ponad 60% stanowią obiekty oznaczone jako przynależne do kultury łużyckiej (ryc. 13). Najstarszy, pierwszy etap reprezentuje 36 obiektów.

⁷ Badania palinologiczne osadów wykonała dr hab. T. Kuszell.

Były one rozlokowane w centralnej partii przebadanego terenu, a jeden obiekt znajdował się w wykopie odwadniającym. Występowały nielicznie, w znacznej odległości od siebie na przestrzeni około 2,5 ha (ryc. 14). Sytuacja uległa zmianie w drugim etapie rozwoju osadnictwa. Odnotowano wzrost ilościowy obiektów (162); rozmieszczone one były nie tylko na areale osady z pierwszego etapu jej zasiedlenia, ale także na terenie przyległym. Jamy, paleniska i inne obiekty koncentrowały się w 5 skupiskach przy obiektach typu mieszkalnego oraz przy studni położonej na wschodnim obrzeżu osady (ryc. 15). W trzecim etapie zasiedlenia, od przełomu epoki brązu i okresu halsztackiego do okresu halsztackiego włącznie, zmieniło się rozplanowanie przestrzenne osady. Centrum przesunęło się ku północy, gdzie zgrupowała się znaczna ilość obiektów (151). Skupiska jam, w przeważającej części o nieokreślonej funkcji, towarzyszyły obiektom mieszkalnym. Największe zagęszczenie jam znajdowało się przy pozostałościach budynku, który zlokalizowany został we wschodniej części osady. Druga, równoległa chronologicznie część osady położona na południowy wschód od poprzedniej (ryc. 16) rozpoznana została w bardzo małym zakresie (8 obiektów). Dla jednego z obiektów kultury lużyckiej z okresu halsztackiego ze stanowiska Polwica 4 / Skrzypnik 8 przeprowadzono badania węgla metodą C¹⁴. Uzyskano wynik 2410±130 B. P.

Na stanowisku Polwica 5 odkryto 493 obiekty, z czego ponad połowę przypisano ogólnie kulturze lużyckiej (ryc. 13). Osada w Polwicy 5 jest młodszym chronologicznie tworem, zaczęła kształtować się w II etapie istnienia osady Polwica 4 / Skrzypnik 8. Jednym z powodów powstania osady Polwica 5 mogła być konieczność wykorzystania nowego terenu do celów gospodarczych przez użytkowników osady Polwica 4 / Skrzypnik 8, związana ze wzrostem demograficznym, jaki nastąpił pod koniec epoki brązu (A. Mierzwiński 1992, s. 29). Obiekty z epoki brązu (29) zlokalizowane były po 1–2 na arze (ryc. 14). Niewielkie zgrupowanie odnotowano na zachodnim krańcu osady, od strony stanowiska Polwica 4 / Skrzypnik 8. Na III etap zasiedlenia osady Polwica 5 przypada jej rozwój przestrzenny (ryc. 16). Rozciągała się na długości 300 m (od strony wschodniej i zachodniej odsłonięto krańce osady). W wielu wypadkach (także na stanowisku Polwica 4 / Skrzypnik 8) stwierdzono nawarstwienie się obiektów na siebie, w tym też obiektów kultury lużyckiej, świadczące o wielofazowości osadnictwa tej kultury. Między wyodrębniającymi się skupiskami, przeważnie przy obiektach mieszkalnych, znajdowały się przestrzenie o mniejszej ilości obiektów, np. jeden w obrębie ara, bądź puste. Rów odkryty w części północno-wschodniej przebadanego terenu stanowiska Polwica 5 (obiekt 570), datowany na okres halsztacki, położony poza zasięgiem osady z tego okresu, mógł pełnić funkcję obronną dla części osady i stanowić pozostałość po umocowaniu palisadowym (J. Michalski 1983, s. 182). Odsłonięty odcinek rowu (w granicach wykopu pod autostradę), o kształcie płytkiej rynny z płaskim dnem miał długość 9,80 m, szerokość 1,45 m i głębokość do 0,35 m. W wypełniku znajdowała się brunatna próchnica.

Obiekty nieruchome zostaną pokrótce scharakteryzowane łącznie z obu osad. Odkryto ich 1424 — były to relikty konstrukcji mieszkalnych, palenisk,

pieców, studni, słupów i jam różnego rodzaju. Półziemianki i ziemianki posiadały koliste, owalny rzadziej nieregularny zarys (ryc. 17). Ich powierzchnie wahały się od 5,25 do 5,7 m². W przekroju rysowały się jako formy zbliżone do niecki o głębokości 0,20–1,00 m. Dna były płaskie, nieznacznie łukowate bądź nierówne (obiekt 17). Odsłonięto obiekty o jednej ścianie pochyłej (od strony wschodniej, południowej, południowo-wschodniej bądź północnej). Ściana tego typu ułatwiała wejście do obiektu. Wypełniska tworzyła brunatna lub ciemnobrunatna próchnica, czasem przemieszana z gliną, wyjątkowo szara próchnica czy jasna glina. Zawartość wypełnisk stanowiły również fragmenty polepy, także konstrukcyjnej i węgle drzewne. Przy kilku obiektach stwierdzono wewnątrz pojedyncze słupy, mogły one być elementami konstrukcji zadaszania. Nieliczne obiekty można uznać za pozostałości szalasów (ryc. 18: 2). Jeden z nich posiadał kształt nerkowaty, długość wynosiła około 1,20 m, szerokość 0,70 m, głębokość od 0,12–0,20 m. W wypełniku o nieckowatym przekroju zalegała brunatna próchnica, polepa i węgle drzewne.

Na stanowisku Polwica 4 / Skrzypnik 8 odsłonięto smugi fundamentowe dwóch ścian budynku o konstrukcji sumikowo-łatkowej (ryc. 18: 1). Zachowała się ściana wschodnia (obiekt 815), którą wyznaczała smuga o szerokości 0,35 m i długości 5,60 m oraz głębokości 0,34 m. W przekroju podłużnym tworzyła płytką nieckę, w poprzecznym półwał (pozostałości półokrągłaków). W połowie długości ściany wschodniej odsłonięto ślady po słupie (średnica 0,65 m). Ściana północna składała się z dwóch smug fundamentowych (obiekty 843 i 1032) równoległych do siebie, odległych o 0,90 m. Smuga wewnętrzna mierzyła 4 m długości, 0,52–0,65 m szerokości i 0,28 m głębokości. W przekroju po osi dłuższej miała ścianki łukowate i płaskie dno, w poprzecznym była półkulista. Nawarstwiała się na pochówek z neolitu. Pozbawiona była wyznaczników chronologicznych. Smuga zewnętrzna zachowała się na długości 11,25 m. Jej szerokość wynosiła 0,12–0,18 m. W przekroju rysowała się jako niecka o głębokości 0,04–0,14 m. Przy krańcu wschodnim zalegał dół posłupowy. Ceramika z tego obiektu datowana jest na okres halsztacki. Niektóre obiekty o regularnym, np. kwadratowym, zarysie, zagłębione w całość na głębokość 0,20–0,30 m, o wymiarach wynoszących od 1,20 x 2,50 m do 2,40 x 4,20 m, zwłaszcza te, przy których występowały doły posłupowe, można uznać za pozostałości części budynków naziemnych. Wątpliwości interpretacyjne budzi obiekt 545 (budynek mieszkalny?) wkopany na głębokość 0,60–0,80 m, w przybliżeniu o prostokątnym zarysie i zachowanych wymiarach 4,60 x 6,50 m, odkryty na stanowisku Polwica 4 / Skrzypnik 8. W przekroju posiadał kształt zbliżony do niecki wypełnionej ciemnobrunatną próchnicą. Od strony południowej przy jego krawędzi znajdował się dół posłupowy.

Wewnątrz obiektów mieszkalnych nie stwierdzono śladów palenisk. Paleniska znajdowały się poza nimi. Zagłębione były na 0,12–0,55 m w gliniastym podłożu, które nie wymagało zabezpieczenia ścian. W rzucie poziomym rysowały się jako formy koliste, owalne, nieregularne. Ich wymiary na poziomie stropu wahały się od 0,50 x 0,78 m do 0,90 x 1,80 m. W wypełniskach palenisk znajdowała się próchnica, warstwy węgla drzewnego, popiół, polepa, rzadko kamienie;

na dnach glina wykazywała przepalenie. W jednym z palenisk leżały liczne muszle skójki rzecznej.

Inny rodzaj obiektów nieruchomych stanowiły pozostałości pieców (ryc. 17: 3). Założone były na planie koła lub owalu, bądź posiadały nieregularny zarys. Wymiary pieców wynosiły 1,55–2,55 x 0,90–1,15 m, głębokość 0,08–0,57 m. Wkopane były w calec łukowato, nieckowato, trapezowato bądź nieregularnie. W wypełnisku prócz ciemnobrunatnej, brunatnej czy szarej próchnicy znajdowały się węgle drzewne, popiół, duża ilość polepy, często gruzowisko polepy, a w nim jej bryły i większe kawałki. W jednym z obiektów na polepie znajdowały się odciski okrągłaków o średnicy 0,10 m, jako pozostałość po szkielecie kopuły pieca oraz wtórnie przepalone kawałki zeszkłonej polepy. Przy ściankach pieca i poniżej gruzowiska zalegała warstwa węgla drzewnych i soczewki węgla, a na dnie warstwa popiołu z grudkami wapna (J. Michalski 1983, s. 177). Dno, kształtu łukowatego, było przepalone. Drugi piec do wypału wapna był w rzucie poziomym nieregularny, w profilu zbliżony kształtem do głębokiej niecki o miąższości 0,50 m. Stwierdzono rumowisko polepy i przepaloną glinę z kopuły pieca. Na poziomie stropu wymiary obiektu wynosiły 2,50 x 1,20 m. Zarówno przy piecu, jak i w jego wypełnisku znajdowały się warstwy wapna i jego soczewki. Inny piec, o kolistym zarysie, posiadał ścianki wzniesione z kamieni i polepy — służył zapewne celom gospodarczym.

Na obu osadach odkryto ponad 20 studni czerpalnych. W zarysie posiadały kształty koliste, owalne bądź nieregularne (ryc. 17: 2). Wypełniska stanowiła brunatna próchnica, czasem przemieszana z gliną, popiołem i węglami, brunatna próchnica z zawartością gliny bądź szara próchnica. Głębokość studni sięgała (od stropu) od 0,96 m do 1,75 m. Wymiary przy studniach o zarysie owalnym czy nieregularnym wynosiły 1,20–2,90 m x 4,00–4,60 m. Średnice przy zarysach kolistych mieściły się w granicach 1,10–3,70 m. Studnie wkopane były w podłoże tworząc ścięty stożek o płaskim lub zaokrąglonym dnie. W niektórych obiektach zachowały się resztki drewna — kilka kołków, w innym okrągłak o długości 1,02 m i średnicy 0,14 m. W dwóch studniach na dnie leżały nieliczne kamienie. Na stanowisku Polwica 5 w obiekcie 2026 interpretowanym jako studnia, na głębokości 0,20 m od stropu znajdował się szkielet psa.

Z obu osad pochodzi 279 dołów postępujących i 961 jam (dla 483 określono bliższą chronologię). Szczegółowa analiza ww. obiektów w powiązaniu z ich rozmieszczeniem pozwoli w przyszłości chociaż częściowo na określenie ich przeznaczenia.

W obrębie obu osad natrafiono na różnorodne wyroby związane z działalnością gospodarczą. Stosunkowo niewiele materiałów łączyć można z rolnictwem, przetwórstwem i przechowywaniem produktów żywnościowych. Odkryto m.in. fragment motyki lub toporka z rogu (ryc. 21: 1), kamienie żarnowe, rozcieracze (ryc. 23), naczynia zasobowe (ryc. 19). O znacznym udziale w gospodarce chowu zwierząt świadczą znalezione duże ilości kości zwierzęcych. Na osadzie Polwica 4 / Skrzypnik 8 kości bydła poświadczono są już dla II–III okresu epoki brązu. Z okresów późniejszych pochodzą przede wszystkim kości zwierząt udomowionych — bydła, świni, owcy–kozy, konia, psa. Wiele z nich nosi ślady cięcia

i rąbania, m.in. kości świni i konia. Nielicznie wystąpiły szczątki ptactwa — gęsi, kury, kaczki oraz zwierząt dzikich — zająca, jelenia, sarny, łosia, wiewiórki, jeża i żaby. Z osady Polwica 5 określono 655 fragmentów kości zwierząt, 65% z nich należało do bydła, 25,2% stanowiły kości świni, 8,1% kości konia, tylko 1,5% były to kości owcy—kozy. Kości psa wynosiły tylko 0,7% ogółu zbadanych kości. Znikoma ilość, bo 1,5% kości należała do dzikich zwierząt — zająca, sarny, tura, mysołowa. Chów zwierząt więc był jedną z podstawowych gałęzi gospodarki. Konia używano także pod wierzch, co potwierdza znaleziona pobocznica z kości (ryc. 21: 4). Była ona przedmiotem cennym, schowana została wraz z okładziną kościaną w naczyniu zasobowym.

Wyroby z gliny, kości, rogu, kamienia, drewna i brązu wytwarzane były na miejscu w obu osadach. Odlewnictwo brązu poświadczono zostało znalezieniem form odlewniczych: z kamienia na siekierkę z tuleją (ryc. 23: 1) i z gliny do odlewania kólek (ryc. 21: 1). Kilka miniaturowych naczyń glinianych uznać można za tygielki czy dozowniki. Z odlewnictwem wiązała się łyżka gliniana i prawdopodobnie fragment dyszy odlewniczej (ryc. 23: 2–3). Odkryto także gotowe wyroby z brązu, szpile, bransoletę, igłę, miniaturowe szydło, grociki, grot (ryc. 22). Uszkodzone wyroby, jak np. fragment trzonu szpili, mogły służyć do powtórnego przetopu. Najliczniej reprezentowane są wyroby ceramiczne. Znaleziono liczne naczynia, garnki, misy, czerpaki, czarki, miseczki, naczynia zasobowe (ryc. 19), przęśliki, ciężarki tkackie, szpule (ryc. 20). Jedyne zabytek z drewna uznać można za mieczyk tkacki. Z gliny wykonane są przedmioty związane z kultem — kółka od wózków, krążki wycięte ze skorupy, fragmenty figurek (ryc. 20: 6–9) oraz czerpak z wrytym na dnie znakiem ukośnego krzyża (B. Gediga 1967, s. 250). Do zabawek ulepionych z gliny zaliczyć można grzechotkę, kulkę, pionek do gry?, miniaturowe naczynia. Odkryto także przedmioty z innych surowców: kamienną małą kostkę (ryc. 20: 11) i kilka fragmentów kościanych łyżew. O istnieniu miejscowej obróbki kości i poroża świadczą znajdowane ich fragmenty ze śladem cięcia, gładzenia, borowania, półfabrykaty przedmiotów z poroża i kości oraz gotowe wyroby. Z kości wykonane są szydła, dłuta, oprawki, okładziny, stemple, zawieszka, haczyk, pobocznica, gładziki (ryc. 21).

Na obu osadach odkryto 34 wyroby z kamienia (ryc. 23). Wg analizy petrograficznej są one w przeważającej części wykonane z minerałów pochodzących ze złóż okolic Masywu Ślęży (granit, leukogranit, gabriod, łupek, amfibolit, serpentynit), z granitu strzelińskiego czy z minerałów niecki śródsudeckiej (piaskowiec, porfir, piaskowiec kwarcowy, mułowiec). Wykonane z nich są m.in. żarna, rozcieracze, kamienie szlifierskie. Wykorzystywano też narzutniaki skandynawskie (kwarcyt, gnejs, piaskowiec). Znaleziono zrobione z nich gładziki, rozcieracz i oselki. Jeden z toporków wykonany był z wapienia krystalicznego.

W kilku obiektach datowanych artefaktualnie na okres kultury łużyckiej znaleziono kości ludzkie, zarówno na osadzie Polwica 4 / Skrzypnik 8, jak i Polwica 5. W jednej ze studni leżały luźne kości dziecka w wieku 7–8 lat, w innej natrafiono na fragment kości miednicy. W jamie o nieokreślonej funkcji leżał szkielet dziecka w wieku 41 tygodni. W obiekcie o niejasnym przeznaczeniu (zbiornik

wody?) znajdowała się znaczna ilość kości zwierzęcych — prosiaka, młodego bydła, owcy—kozy, konia, tura, sarny, jelenia, niedźwiedzia; część kości była spalona. Wśród kości zwierzęcych znalazł się fragment główki kości udowej człowieka. W obiekcie tym odkryto także fragment formy odlewniczej, ciężarek tkacki, kulkę z gliny, 2 przęśliki, w tym jeden zdobiony.

Z osady w Polwicy 5, z obiektów kultury łużyckiej pochodzą fragmenty czaszki osobnika *adultus* i szkieletu osobnika dorosłego. Obie osady założone zostały na obszarze cmentarzyska z wczesnego okresu epoki brązu. Szczątki ludzkie mogły się więc znaleźć na wtórnym złożu. Nie można także wykluczyć uprawiania przez mieszkańców osad rytualnego kanibalizmu (T. Malinowski 1961, s. 54).

Zbadana w czasie omawianych wykopalisk przestrzeń, przekraczająca wielokrotnie obszar zazwyczaj odsłaniany na otwartych osadach kultury łużyckiej, umożliwi odpowiedź na wiele zagadnień dotychczas jedynie sygnalizowanych.

Ceramika celtycka stwierdzona została na stanowisku Skrzypnik 8 w dwudziestu kilku obiektach. Niestety materiał kulturowy tych obiektów był w większości przemieszany. Ceramika ta stanowi zróżnicowaną gamę naczyń garnkowych, wazowatych i misowatych, obok tzw. ceramiki grubej roboty występują także naczynia wykonane na kole, nieraz z domieszką grafitu. Reprezentują one horyzont osadnictwa celtyckiego z faz LT C1–C2 — LT D1. Jest to materiał analogiczny do odkrytego na pobliskich osadach w Kurzątkowicach, Gostkowicach i Radłowicach w powiecie oławskim. Na uwagę zasługuje fragment bransolety wykonany z sapropelitu. Obecność osadnictwa celtyckiego w tej okolicy poświadczają wcześniejsze znaleziska. W zachodniej części wsi Polwica, na terenie zabudowań dworskich, odkryto w 1924 r. szkieletowy grób celtycki bogato wyposażony w ozdoby wykonane z brązu, m.in. w 2 bransolety, nagolennik, naszyjnik, pierścioneł (M. Jahn 1931).

Bardzo liczne na badanych stanowiskach były relikty osadnictwa z czasów trwania kultury przeworskiej, reprezentowane przez 726 obiektów nieruchomych. Ich chronologia obejmuje czas od późnego okresu przedrzymskiego po wczesny okres wędrówek ludów. Do późnego okresu przedrzymskiego zaliczono 48 obiektów, z wczesnym okresem rzymskim wiązać można 400 obiektów, z okresem późnorzymskim 250 obiektów, natomiast z wczesnym okresem wędrówek ludów 28 obiektów. Wystąpiły one w dwóch wyraźnie wyodrębniających się skupiskach stanowiących dwie osady. Pierwsza z nich obejmowała stanowiska Polwica 4 oraz Skrzypnik 8, druga znajdowała się na wschód od pierwszej i obejmowała stanowisko Polwica 5. Między nimi, na osi wschód–zachód, znajdował się 100 metrowy odcinek pozbawiony śladów osadnictwa (ryc. 24).

Granice osady Polwica 4 / Skrzypnik 8 udało się określić od strony zachodniej, wschodniej, południowej oraz przypuszczalnie północnej. Na osi wschód–zachód rozciągała się na długości około 200 m, na osi północ–południe na długości około 170 m. Powierzchnia całej osady wynosiła mniej więcej 3,5 ha. Chronologicznie czas funkcjonowania osady zamykał się pomiędzy późnym okresem przedrzymskim a późnym okresem rzymskim. Obiekty związane z późnym okresem przedrzymskim wystąpiły pojedynczo na terenie całej osady, a największe

ich skupisko (25 obiektów) znajdowało się w jej części południowo-wschodniej. Należały do nich 23 jamy gospodarcze, 8 studni, 4 doły postłupowe, 3 obiekty mieszkalne, 3 zbiorniki na wodę oraz 3 paleniska. Najliczniejsze ślady osadnictwa ludności kultury przeworskiej pochodzą z wczesnego okresu rzymskiego (116 obiektów). Wystąpiły one mniej więcej równomiernie na terenie całej osady, czasami tworząc niewielkie skupiska. Zaliczyć do nich można 49 jam gospodarczych, 28 dołów postłupowych, 11 obiektów mieszkalnych, 8 palenisk, 6 studni, 6 pieców do wyprężania rudy darniowej, 3 mielerze, 2 kotlinki pieców dymarskich. Osadnictwo z okresu późnorzymskiego (18 obiektów) w większości grupowało się w północno-zachodniej części osady. Reprezentowane jest przez 6 dołów postłupowych, 5 obiektów mieszkalnych, 5 studni oraz 1 jamę gospodarczą.

Na stanowisku Polwica 5 na podstawie planigrafii obiektów nieruchomości udało się określić zasięg osady tylko od strony wschodniej i zachodniej. Odległość między dwoma krańcami na osi wschód-zachód wynosiła około 500 m. Określenie granicy północnej i południowej osady było niemożliwe z powodu zakresu prowadzonych badań ratowniczych (wykop na kierunku północ-południe posiadał szerokość tylko 80 m). Osadę przebadano na powierzchni 4 ha. Najstarsze obiekty związane z ludnością kultury przeworskiej pochodzą z późnego okresu przedrzymskiego (8 obiektów). Wystąpiły one pojedynczo tylko w zachodniej i centralnej części osady Polwica 5. Należy do nich 5 jam gospodarczych, dół postłupowy, studnia oraz wybierzysko gliny. Najliczniejsze ślady osadnictwa pochodzą z wczesnego okresu rzymskiego. Wystąpiły mniej więcej równomiernie na całym obszarze badanej części osady. Reprezentowane są przede wszystkim przez 132 jamy gospodarcze, 70 dołów postłupowych, 29 studni, 20 obiektów mieszkalnych, 11 palenisk, 8 kotlinek pieców dymarskich, 6 wybierzysk na glinę, 3 mielerze, piec. Zdecydowanie mniejsza jest liczba obiektów datowanych na późny okres rzymski (81). Koncentrowały się głównie w południowo-wschodniej części oraz w niewielkich skupiskach w centrum badanej części osady. Wyróżniono 36 jam gospodarczych, 31 dołów postłupowych, 5 obiektów mieszkalnych, 3 studnie, 3 kotlinki pieców dymarskich, wybierzysko gliny, piec.

Poza tym na obu osadach — Polwica 4 / Skrzypnik 8 oraz Polwica 5 — wystąpiła duża grupa obiektów związanych z metalurgią żelaza, które można datować jedynie ogólnie na okres rzymski. Należy do nich 146 kotlinek pieców dymarskich oraz 39 pieców do wyprężania rudy darniowej.

Do najbardziej interesujących obiektów odkrytych na badanych stanowiskach należą studnie (ryc. 25–28). Ogółem do tej grupy zostały zaliczone 53 obiekty reprezentujące wszystkie fazy funkcjonowania osady. Studnie występowały zwykle w skupiskach od dwóch do sześciu, rzadko pojedynczo. W rzucie poziomym posiadały najczęściej kształt owalny lub nieregularny o długości do 5 m i szerokości do 4 m. Wkopy pod studnie w większości miały kształt zbliżony do lejowatego, w dolnych partiach cylindryczny, ich głębokość nie przekraczała 4,5 m.

W dziewięciu przypadkach zostały odkryte dobrze zachowane drewniane cembrowiny, które znajdowały się na głębokości od 1 m do 1,5 m od stropu obiektu. Zdecydowaną ich większość wykonano z drewna dębowego, ponadto do bu-

dowy użyto także drewna sosnowego, sporadycznie zaś świerkowego lub wiązowego⁸. W większości studni (6 obiektów) cembrowiny zbudowano z dranic ułożonych poziomo na sztorc (jedna nad drugą), w narożach zastosowano połączenie krzyżowe proste, zwane inaczej „na wczep” (Z. Wiśniewski 1991, s. 138). Ilość odsłoniętych wieńców dochodziła do czterech. Cembrowiny o tego rodzaju konstrukcji miały w rzucie poziomym kształt kwadratu, dranice użyte do budowy posiadały maksymalną długość 1,56 m, szerokość 0,40 m i grubość 0,06 m. W jednym przypadku cembrowinę wzmocniono dodatkowo ułożonymi od zewnątrz wzdłuż ścian kamieniami, w drugim — pionowo wbitymi słupami. Głębokość studni tego typu dochodziła maksymalnie do 2,5 m.

W niezwykle interesujący sposób wykonano cembrowinę studni (obiekt 473) odkrytej w północnej części osady Polwica 4 / Skrzypnik 8 (ryc. 29: 4–7). Konstrukcję odsłonięto na głębokości 1,20 m od stropu obiektu. W rzucie poziomym posiadała kształt zbliżony do kwadratu o wymiarach 0,75 x 0,75 m. Górną część cembrowiny tworzyło 7 wieńców ułożonych poziomo na sztorc dranic, w narożach połączonych na styk. Od wewnątrz w narożach wbito kwadratowe w przekroju słupy o długości do 1,78 m, które zapobiegały zapadnięciu się dranic do środka. Cała opisana wyżej konstrukcja spoczywała na wydrążonym pniu drzewa (średnica 0,55 m, wysokość 0,70 m, grubość 0,10 m) stanowiącym dolną część cembrowiny. Około 0,40 m od stropu górnej partii konstrukcji wystąpiła w jej wnętrzu podwójna warstwa kory dębowej; prawdopodobnie studnię wykorzystano wtórnie jako miejsce przechowywania produktów żywnościowych. Na podstawie materiału ruchomego można ją datować na późny okres rzymski.

Odmianą konstrukcję reprezentuje cembrowina studni (obiekt 476) znajdującej się podobnie jak poprzednia w północnej części wspomnianej wyżej osady (ryc. 29: 1–3). Tworzyły ją cztery białe pionowo słupy o długości do 1,80 m, w każdym z nich wydrążono prostokątne krzyżujące się gniazda przelotowe, w które następnie wpuszczono końcówki rozpór. Rozpory umieszczono wzdłuż ścian na różnych poziomach, rozpierały one konstrukcję na zewnątrz. W przestrzeń między ścianami wkopu a rozporami włożono kilka warstw pionowych dranic, tworzących właściwe ściany studni. Pobrane do badań dendrochronologicznych próbki drewna pozwoliły określić wiek wykorzystanego do jej budowy surowca na lata 80-te III w. n.e. Analiza dranic sosnowych, najliczniejszych, wykazała, że przed użyciem przechowywano je (sezonowano) 2–3 lata. Jeszcze inna cembrowina z obiektu 526 na stanowisku Polwica 5, składała się z czternastu pionowo wbitych dranic zachodzących na siebie lub połączonych ze sobą na styk. W rzucie poziomym konstrukcja posiadała kształt zbliżony do owalu o wymiarach 1,10 x 0,90 m.

W jednym przypadku stwierdzono, że drewno pochodzące ze studni późnorzymskiej użyto powtórnie na budowę studni we wczesnym średniowieczu (datę jego ścięcia określono na ostatnie dziesięciolecie III wieku n.e.).

⁸ Analizy dendrochronologiczne i dendrologiczne prób drewna i węgla drzewnych wykonał dr M. Krapiec.

Ostatnią grupę studni tworzą obiekty nie posiadające cembrowiny, bądź te, w których się ona nie zachowała (44 obiekty). W wypełniskach niektórych z nich znajdowały się ślady elementów drewnianych w postaci fragmentów dranic, kolków lub palików świadczących o zabezpieczeniu ścian, jednak ich stan zachowania nie pozwolił na określenie rodzaju konstrukcji. Jedną ze studni (obiekt 347 na stan. Polwica 5) zapewne wykorzystywano wtórnie do przechowywania żywności; świadczyło o tym wyłożenie z kory znajdujące się około 1,80 m od stropu obiektu. Poniżej wystąpiła warstwa popielatej gliny stanowiąca zapewne izolację chroniącą przed wilgocią. Pobrane z trzech studzien próbki pozwoliły określić czas ścięcia drewna na lata 131 n. e., 208–266 n. e., 271 n. e.

Studnie na stanowiskach Polwica 4 / Skrzypnik 8 i Polwica 5 posiadały prawdopodobnie związek z odkrytymi tu śladami metalurgii żelaza. Pobierana ze studni woda mogła być używana w procesie technologicznym hutnictwa, np. flotacyjnie przepłukiwano nią rudę darniową, lub wykorzystywali ją do celów konsumpcyjnych ludzie pracujący przy wytopie. Powodem budowania studni była zapewne zła jakość wody pochodzącej z płynących w pobliżu przez tereny rudonośne cieków wodnych (duże nasycenie tlenkami żelaza), bądź zbyt duża odległość tych cieków od stanowiska hutniczego (S. Pazda 1990, s. 56).

Na obu osadach wystąpiły liczne pozostałości obiektów mieszkalnych (ryc. 30–31). Wszystkie w mniejszym lub większym stopniu zagłębione były w calec (41 obiektów). Odkryte w trakcie badań ślady sześciu budynków posiadały najczęściej w rzucie poziomym kształt prostokąta o mocno zaokrąglonych narożach (obiekty 341 i 753 na stanowisku Polwica 4 / Skrzypnik 8 oraz 3120 na stanowisku Polwica 5), czasami trapezu (obiekt 1365 na stanowisku Polwica 5), rzadziej rombu (obiekt 2666 na stanowisku Polwica 5). Ich maksymalne wymiary wynosiły 4,5 x 4 m, zaś głębokość nie przekraczała 0,40 m. W ścianach szczytowych na osi dłuższej domów znajdowały się ślady po słupach świadczące, że dachy opierały się prawdopodobnie na konstrukcji socha-ślemię. Doły posłupowe znajdowały się też w narożnikach obiektów oraz czasami, jeden lub dwa, wzdłuż ścian dłuższych. Sądzić można, że ściany zostały wykonane w technice sumikowo-łatkowej (K. Godłowski 1969 s. 314).

Ziemianki oraz półziemianki (35 obiektów) w rzutach poziomych rysowały się najczęściej jako owale, rzadziej jako prostokąty lub koła, o wymiarach od 1,5 x 2 m do 3 x 5 m. Wkopano je w calec nieckowato na głębokość 0,20–0,50 m. W kilku przypadkach na osi dłuższej obiektów, przy ścianach szczytowych odkryto ślady po słupach, zapewne wspierających dach.

Ponadto na badanym terenie odkryto liczne ślady po słupach (120 obiektów), które zapewne były pozostałościami po bliżej nieokreślonych konstrukcjach. Dopiero szczegółowa analiza może w przyszłości pozwolić na ustalenie ich przeznaczenia.

Wszystkie odsłonięte na obu osadach paleniska — w liczbie czternastu — wystąpiły poza obrębem obiektów mieszkalnych. W rzucie poziomym posiadały najczęściej kształt kwadratu, rzadziej prostokąta, o lekko zaokrąglonych narożach. W wypełniskach znajdowała się czarna próchnica z licznymi węglami drzewnymi. Ścianki niektórych palenisk miały barwę pomarańczową powstałą

w wyniku działania wysokiej temperatury. Część z nich pierwotnie mogła znajdować się wewnątrz konstrukcji mieszkalnych, których ślady nie zachowały się.

Bardzo liczną grupę znalezisk tworzyły obiekty związane z metalurgią żelaza; świadczą one, że produkcja tego surowca stanowiła jedno z podstawowych zajęć mieszkańców badanych osad. Ślady hutnictwa reprezentowane są przez 156 kotlinek pieców dymarskich, 50 pieców do wyprężania rudy darniowej, 10 wybierzysek gliny oraz 6 mielerzy.

Kotlinki pieców dymarskich występowały najczęściej w skupiskach liczących od dwóch do trzydziestu dwóch obiektów, sporadycznie pojedynczo. Na podstawie układu jak i ilości kotlinek piecowiska na osadach Polwica 4 / Skrzybnik 8 oraz Polwica 5 można zaliczyć do tzw. piecowisk nie zorganizowanych średniej wielkości (K. Bielenin 1973, s. 52). W rzucie poziomym kotlinki posiadały kształt mniej lub bardziej zbliżony do regularnego koła (ryc. 33). Ich średnica wahała się między 0,40 a 0,85 m, zaś głębokość nie przekraczała 0,25 m (ryc. 34, 35, 36). Zaliczyć je można do grupy kotlinek typowych oraz dużych. Określenie pierwotnego kształtu ich profilu jest niemożliwe, gdyż zachowały się tylko w partiach przydennych. Miały zapewne kształt ściętego stożka lub ściętego stożka z cylindryczną szyjką. Wypełniska kotlinek tworzyła czarna próchnica zawierająca głównie węgle drzewne oraz żużel w postaci oddzielnych fragmentów. W trakcie badań nie stwierdzono żużli w formie całego kłosa, na podstawie którego można by określić niektóre szczegóły morfologiczne związane ze ścianami bocznymi i wysokością kotlinek. Brak kłosa żużla na stanowiskach Polwica 4 / Skrzybnik 8 i Polwica 5 może być spowodowany tym, że w czasach nowożytnych były one cennym i poszukiwanym przez huty surowcem wsadowym do pieców ze względu na dużą zawartość żelaza. Zostały więc prawdopodobnie w całości wydobyte przez miejscowych rolników i sprzedane do tychże hut (K. Bielenin 1973, s. 20). Żużle posiadały kształt nieregularny o barwie ciemnoszarej lub czarnej, ich wymiary wynosiły zazwyczaj od kilku do kilkunastu centymetrów. Miały strukturę litą lub soplewą (tzw. żużle ciężkie), bądź porowatą z licznymi porami oraz odciskami węgla drzewnego (tzw. żużle lekkie). Ścianki kotlinek od wewnątrz zostały wylepione kilkunastocentymetrową warstwą gliny, która w wyniku działania wysokiej temperatury zabarwiła się na kolor popielaty. Od zewnątrz ścianę oraz dno obiektów tworzyła glina calcowa przepalona na kolor pomarańczowy. W kilku przypadkach odkryto ukośnie wcięte kanały kotlinkowe (dowierzchniowe). W wypełniskach niektórych kotlinek pieców dymarskich występowały kilku lub kilkunastocentymetrowe fragmenty obudowy szybów, wykonane z materiałów gliniastych lub lessowych schudzanych domieszką piasku. Na ich podstawie nie udało się niestety określić sposobu, w jaki wykonano części naziemne pieców dymarskich (szyby).

Z metalurgią żelaza związane były piece do wyprężania rudy darniowej (50 obiektów). Największe skupisko prażaków znajdowało się w południowej części osady Polwica 4 / Skrzybnik 8, gdzie na przestrzeni 200 m² odsłonięto ich 14. Większość jednak wystąpiła pojedynczo. Wszystkie prażaki miały w rzucie poziomym kształt zbliżony do prostokąta o lekko zaokrąglonych narożach, ich długość nie przekraczała 2,40 m zaś szerokość 1,60 m (ryc. 37). Wkopane były

w calec lub warstwę kulturową nieckowato, ich głębokość nie przekraczała 0,30 m. Ścianki oraz dna tych obiektów były przepalane na kolor pomarańczowy. Dna zostały wyłożone różnej wielkości lupanymi kamieniami, z których większość nosiła ślady silnego przepalenia. W wypełniskach znajdowała się brunatna próchnica zawierająca w partiach przydennych liczne węgle drzewne (ryc. 33: 4).

Na badanych osadach odkryto ponadto 6 obiektów służących do produkcji węgla drzewnego (mielerze). Miały kształt kolisty lub owalny o maksymalnych wymiarach 3 x 2 m. W wypełniskach znajdowała się brunatna próchnica, z warstwą węgla drzewnych oraz popiołu w partiach przydennych. Ich głębokość nie przekraczała 1,5 m.

Z metalurgią żelaza mogło być także związanych kilkanaście wybierzysk gliny. Można przypuszczać, że pozyskiwano z nich surowiec służący m.in. do budowy szybów pieców dymarskich. Obiekty te posiadały kształt kolisty o średnicy dochodzącej do 5 m, wkopane były w calec lejowato do głębokości 1,5 m.

Spśród czterech pieców innego rodzaju niż dotychczas opisane, trzy, bardzo słabo zachowane, służyły prawdopodobnie do produkcji wapna. W dobrym stanie odsłonięto czwarty obiekt (nr 1145 na stanowisku Polwica 5) o rzadko spotykanej konstrukcji. Jama przypieczowa o powierzchni 4,5 m² wkopana była w calec do głębokości 1,6 m. Przykrywał ją pierwotnie dach wsparty na czterech słupach. Od jamy prowadził tunel, który łączył się z cylindryczną komorą grzewczą pieca. Miała ona średnicę około 1 m i wkopana była w calec do 1,4 m. Wnętrze komory piecowej wypełniały gliniane fragmenty naziemnej kopuły oraz ścian, którymi pierwotnie oblepiony był drewniany szkielet. W całej konstrukcji brak śladów jakiegokolwiek gałęzi wytwórczości (ryc. 38).

Wśród obiektów nieruchomych najliczniejszą grupę stanowi 246 różnego rodzaju jam. Tylko w niewielu przypadkach można na obecnym etapie opracowania określić ich funkcję. Większość z nich pochodziła z wczesnego okresu rzymskiego (180 obiektów), nieco mniej z późnego okresu rzymskiego (43 obiekty), zaś najmniej licznie reprezentowany był w tej grupie późny okres przedrzymski (23 obiekty). Miały one w rzucie poziomym kształt koła, owalu lub nieregularny, o wymiarach maksymalnych 1,5 x 2 m, wkopane były w calec najczęściej nieckowato do głębokości 1,5 m. W wypełniskach znajdowały się często węgle drzewne, fragmenty polepy (w tym polepa konstrukcyjna z odciskami belek, prętów itp.), fragmenty ceramiki oraz liczne kości zwierzęce. Część jam można by interpretować jako jamy zasobowe, niektóre natomiast jako typowe jamy odpadkowe. Analiza kości zwierzęcych pozwoliła na określenie obecności poszczególnych gatunków w materiale kostnym. Najliczniej, we wszystkich fazach funkcjonowania osady, wystąpiły kości świni, następnie kości bydła, owcy-kozy, psa, konia, żubra, sporadycznie żaby, ptaka, dzika i niedźwiedzia.

Wśród inwentarza ruchomego z omawianego okresu, ceramika stanowi zdecydowanie najliczniejszą grupę (ryc. 39, 40). Reprezentuje ona wszystkie fazy funkcjonowania wówczas osad. Dominują naczynia ulepione bez użycia koła garncarskiego. Są to fragmenty różnego typu średniościennych lub grubościennych naczyń garnkowatych, wazowatych, mis i czarek o chropowatych powierz-

chniach. Drugą grupę tworzą liczne ułamki naczyń cienkościennych o starannie wygładzonej powierzchni, barwy czarnej, z niewielką domieszką mineralną. Najczęstszym ornamentem są ukośne i krzyżujące się linie ryte, bruzdy oraz dołki palcowe i paznokciowe. Naczynia wykonane na kole garncarskim stanowią niewielki procent materiału ceramicznego, posiadają one zarówno powierzchnie silnie wygładzone jak i chropowate.

Oprócz ceramiki naczyniowej w trakcie badań na obu osadach pozyskano dużą liczbę innych zabytków o różnorodnej funkcji. Część z nich pochodzi z obiektów, część odkryto w trakcie eksploracji warstwy kulturowej. Są to przęśliki o różnym kształcie i wielkości, niektóre bogato zdobione liniami rytymi, ciężarki tkackie, przedmioty wykonane z kości, wśród nich przekuwacze, szydła, zarówno jedno jak i dwustronne, igły, łyżwy, grzebienie różnych typów. Ponadto pozyskano dużą liczbę przedmiotów kościanych ze śladami obróbki, o nieokreślonej funkcji (ryc. 41). Z narzędzi kamiennych na uwagę zasługują różnego kształtu i wielkości oselki, gładziki, rozcieracze oraz zachowane w całości lub we fragmentach żarna obrotowe. Analizy petrograficzne pozwoliły na określenie materiału użytego do ich produkcji. Są to łupki kwarcytowo-serycytowe, gnejsy pręcikowe i smużyste oraz granity. Pozyskiwano je z rejonu Strzelina, Gór Sowich oraz Masywu Ślęży.

Wśród niewielu wytworów z żelaza znajdują się noże z trzpieniem do rękojeści, igły, dłuta, wiertło łopatkowe, różnego rodzaju okucia. Znaleziono ponadto kilkanaście przedmiotów żelaznych o nieokreślonej funkcji. Do nielicznych ozdób należą 3 brązowe szpile, 5 wykonanych z brązu zapinek oraz 3 paciorki szklane (ryc. 42). Jedna zapinka pochodzi z wczesnego okresu rzymskiego, pozostałe (między nimi fibula z podwiniętą nóżką oraz górną cięciwą, VI grupa Almgrena) — z późnego okresu rzymskiego. Wykonane z brązu szpile z profilowanymi główkami datowane są na wczesny okres rzymski.

Również nielicznie reprezentowane jest uzbrojenie (ryc. 43). Spośród dwóch żelaznych grotów strzał do łuku, jeden ma charakterystycznie skrzyżowany trzon oraz trójkątny liścień z zadziornami, drugi — kwadratowy w przekroju trzon oraz liścień w kształcie wydłużonego trójkąta. Oba datowane są na wczesny okres rzymski. Jedyna znaleziona na osadzie ostroga o kabłąkowym kształcie, z krótkim kolcem, pochodzi z późnego okresu rzymskiego (ryc. 43: 7).

Na szczególną uwagę na omawianych stanowiskach zasługuje kilkadziesiąt obiektów z końcowych faz kultury przeworskiej, tj. wczesnego okresu wędrówek ludów (fazy C 1–2, D). Jest to chyba jeden z większych zespołów osadniczych z tego czasu, obok pobliskich Radłowic, odkrytych w skupisku bystrzycko-olawskim. Wystąpił on w postaci dwóch zwartych skupisk obiektów na stan. Polwica 5, oddalonych od siebie o około 70 m. Są to przeważnie owalne lub prostokątne jamy o zaokrąglonych narożach, o powierzchni w granicach od 2 do 8 m², lekko zagłębione w całość. Przy niektórych wystąpiły ślady po słupach. W zasypiskach jam w postaci próchnicy z dużą zawartością spalenizny obok ułamków naczyń występowały kości świni, bydła, kóz i owiec. Ceramikę naczyniową pod względem formalno-technologicznym podzielić można generalnie na dwie grupy: sil-

nie obtaczaną, słabo schudzoną, o gładkich i cieńszych ściankach (tzw. ceramika stołowa) oraz ceramikę grubościenną z nikłymi śladami obtaczania i o szorstkich powierzchniach. Pod względem formy jest ona dość zróżnicowana. Niemniej, dominują wśród niej naczynia garnkowe o esowatym profilu oraz baniaste naczynia wąskootworowe z pogrubioną krawędzią wylewu. Wśród nich znajdują się bardzo duże naczynia zasobowe zdobione wielokrotną linią falistą lub poziomymi żłobkami. W sumie odkryty zespół stanowi charakterystyczny typ ceramiki, występujący szczególnie licznie na Śląsku Środkowym, na który jako pierwszy zwrócił uwagę W. Boege (1937). Ceramikę tę spotykamy często, szczególnie na stanowiskach na południe od Wrocławia w międzyrzeczu Bystrzycy i Olawy, w końcowych fazach rozwoju kultury przeworskiej, zwłaszcza C2 i D. Najbliżej położony w stosunku do omawianego zespołu duży ośrodek garncarski istniał w tym czasie w Radłowicach (S. Pazda 1980, s. 187).

Znaczących odkryć dokonano także z okresu wczesnego średniowiecza, zwłaszcza z jego początkowych faz. W sumie odsłonięto około 200 różnych obiektów osadniczych. Są to jamy, w kilkunastu przypadkach zinterpretowane jako półziemianki lub ziemianki, studnie, piece dymarskie, prażaki i paleniska, ślady po słupach oraz zbiorniki na wodę. Jamy w rzucie poziomym najczęściej miały kształty owalne lub prostokątne o zaokrąglonych narożach. Powierzchnia ich wynosiła od 4 do 6 m², a sporadycznie 10 m² i więcej. W całość wkopane były nieckowato przeciętnie do 0,3 m.

Ponad 60 obiektów zawierało ceramikę całkowicie ręcznie lepioną lub nieznacznie obtaczaną, w tym także całe naczynia w tzw. typie praskim, pochodzącą z najstarszych faz wczesnego średniowiecza, z końca VI i VII w. Ceramika ta wystąpiła w trzech skupiskach, z których jedno odsłonięto na stanowisku Skrzypnik 8, a dwa — na stanowisku Polwica 5 (ryc. 44). Zagęszczenie obiektów na arach 65–83/I–L pokrywa się ze zgrupowaniem wcześniejszym, z okresu wędrówek ludów, co może świadczyć o ciągłości osadniczej na tym terenie.

Na stan. Polwica 4 na arach 6–9/D–F, położonych najniżej, odsłonięto zgrupowanie obiektów na przestrzeni około 1000 m². Ich czas funkcjonowania datowany jest na koniec X i XI–XII wieku. Prawie w centralnej części zgrupowania znajdował się duży obiekt (numer 535) o powierzchni 40 m², zagłębiony w całość do 0,9 m (ryc. 45: 1). Wykorzystywany był prawdopodobnie jako zbiornik wody do celów gospodarczych, m.in. do moczenia lnu lub konopi. Na poziomie około 143 m n.p.m. odsłonięto na jego dnie 7 kołków drewnianych i dranic, których zadaniem było umocnienie tej części basenu. Wyróżniono w nim ponadto jamę datowaną na okres rzymski oraz studnię (obiekt 521) o nieocembrowanej czworobocznej górnej partii. Studnia prawdopodobnie doprowadzała wodę do basenu na zasadzie podciśnienia wód gruntowych. Można przypuszczać, że była użytkowana już w okresie rzymskim, co poświadcza zabytkowy materiał ceramiczny. Hipotezę o istnieniu basenów do moczenia lnu potwierdzają badania botaniczne⁹. Na stanowisku Skrzypnik 8 znaleziono w obiektach 1298 (ryc. 46: 3) i 2434 paździerz lnu oraz chwasty towarzyszące jego uprawie, co świadczyło by o tym, że jamy te również mogły służyć do wspomnianego wyżej celu.

Do innych interesujących obiektów odkrytych na stan. Polwica 4 zaliczyć należy jeszcze ziemiankę, piec dymarski, w którym znajdowały się ułamki żelaza i żużel w kształcie sopli, paleniska oraz 2 studnie. Jedna z nich (obiekt 604) posiadała cembrowinę w postaci czworoboku ścian wyłożonych dwunastoma poziomo ułożonymi dranicami (ryc. 47). Wszystkie dranice połączone były przez umocnienia narożne proste.

Na stanowisku Polwica 5 z okresu wczesnego średniowiecza odkryto obiekty, z których kilka zinterpretowano jako ziemianki lub półziemianki, 4 paleniska oraz 2 prażaki. Do budynków mieszkalnych wziemnych został zaliczony obiekt 2498 (ryc. 46: 1). Wypełnisko tej półziemianki o dość sporych wymiarach (2,30 x 4,30 m) stanowiła brunatna próchnica przemieszana z gliną oraz bardzo duża ilość polepy, której miąższość dochodziła do 0,12 m. Z półziemianką związanych było konstrukcyjnie 6 słupów.

Na stanowisku Skrzypnik 8 jeden z dużych obiektów (numer 1794), który był prawdopodobnie zbiornikiem na wodę, zawierał w wypełnisku resztki konstrukcji drewnianych (ryc.48). Dębowa belka wydobyta z dna wg oznaczeń dendrochronologicznych pochodziła z drzewa ściętego w 677 r. Na stanowisku Skrzypnik 8 odkryto także studnię (obiekt 1497) o przekroju pionowym w kształcie leja, z dranicami, na których postawiono cembrowinę; pozostały z niej 2 wieńce. Dobrze zachowany wieniec dolny tworzyły dranice połączone na narożach na zakładkę z wypustkami (ryc. 46: 2). Innym interesującym odkryciem był piec wziemny grzewczy lub chlebowy o wymiarach 1,10 x 1,45 m (ryc. 45: 2). Wypełnisko pieca stanowiła brunatna próchnica przemieszana z żółtą gliną i węglem drzewnym oraz warstewką popiołu. Piec od strony południowej łączył się z jamą 2129, z którą był prawdopodobnie funkcjonalnie i czasowo związany.

Wszystkie badane stanowiska zawierały obfity wczesnośredniowieczny inwentarz ruchomy (ryc. 49: 1-18).

Wśród materiału kostnego ze stanowiska Polwica 4 przeważają szczątki bydła i koni, a w następnej kolejności świni oraz psów. Zdarzają się też kości drobiu, zwierzyny dzikiej (sarna, jeleń, zając). Takie same proporcje utrzymują się na stanowiskach Polwica 5 oraz Skrzypnik 8. Ciekawostką było odkrycie na tym ostatnim kości niedźwiedzia.

Do interesujących zabytków ze stanowiska Polwica 5, datowanych na fazy A lub A/B wczesnego średniowiecza, prócz opisanych już wyżej form ceramicznych, zaliczyć należy doskonale zachowaną kościaną oprawkę grzebienia, zdobioną motywem „oczek” (ryc. 49: 3), fragmenty glinianej prażnicy, a ze stanowiska Skrzypnik 8 — palkę ciesielską (ryc. 49: 4).

Z późniejszych faz wczesnego średniowiecza (fazy B/C i C/D) pochodzi kilka naczyń toczonych na kole, zdobionych poniżej wylewu i na brzuścu charakterystycznymi dla tego okresu dookólnymi żłobkami i rzędem ukośnych nacięć. Wymienić też należy przేశliki, wyroby z kości, jak szydła i łyżwy, czerpak dREW-

⁹ Badania botaniczne wykonane zostały przez dr R. Kosinę.

niany, 2 formy odlewnicze, z których jedna służyła prawdopodobnie do produkcji krzyżyków. Znalezione też zostały przedmioty z żelaza, takie jak noże, fragmenty podków, skoble, klamry i gwoździe oraz wyroby z brązu (kabłączki, szalka wagi). Wśród wyrobów kamiennych znajdują się żarna rotacyjne, kamienie szlifierskie i osełki. Z analizy petrograficznej wynika, że zabytki kamienne datowane na okres wczesnego średniowiecza wykonane są najczęściej z granitu lub granitognejsu, pochodzących z Masywu Strzegomsko-Sobótczańskiego lub z Masywu Strzelińskiego, a także z narzutniaka skandynawskiego (żarna, kamienie szlifierskie). Osełki wykonano z łupku kwarcytowego lub z amfibolitu pochodzącego z Masywu Ślęzy lub Strzelińskiego.

Z okresu późnego średniowiecza pochodzi niewiele obiektów i zabytków ruchomych. Są to przeważnie ślady po słupach lub niewielkie jamy wypełnione materiałem ceramicznym, rzadko zdarzają się zabytki metalowe lub kamienne (ryc. 49: 19).

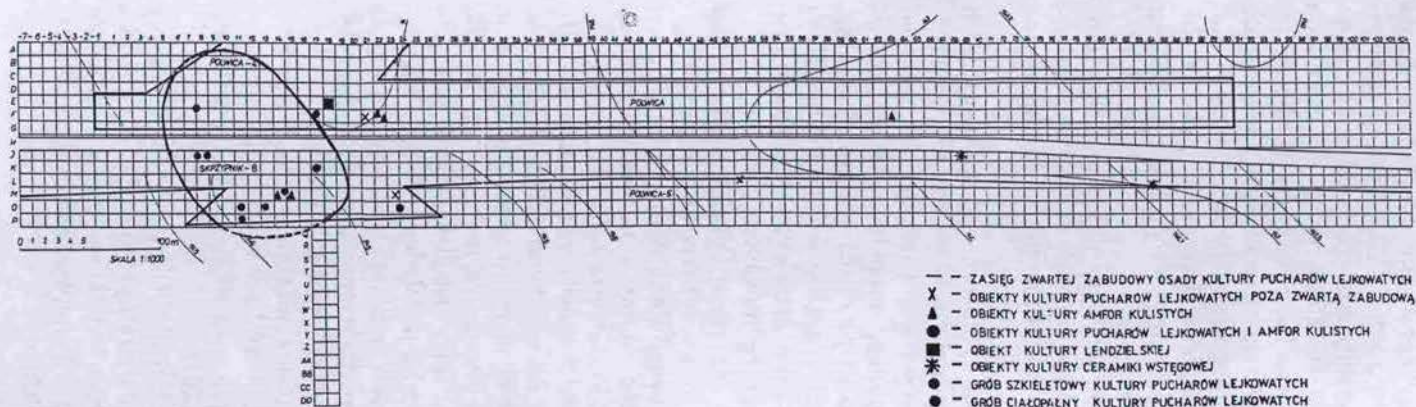
Scharakteryzowany wyżej zespół osadniczy położony jest na wschodnich peryferiach największej i najbardziej zagęszczonej strefy osadniczej, wyodrębniającej się na Śląsku w dorzeczu Bystrzycy, Ślęzy i Olawy począwszy od neolitu aż po wczesne średniowiecze. Ze wstępnego, niepełnego jeszcze rozpoznania obiektów zawierających materiał kulturowy z trzech stanowisk wynika, że około 5% pochodzi z okresu neolitu, prawie 58% z epoki brązu (głównie III-V) i okresu halsztackiego, około 27% z okresu wpływów rzymskich i wczesnego okresu wędrówek ludów oraz około 7% z wczesnego średniowiecza.

Z całą pewnością możemy stwierdzić, że odkryte w Polwicy i Skrzypniku ślady osadnictwa pradziejowego i wczesnośredniowiecznego znacząco wzbogacają bazę źródłową pomocną w rekonstrukcji dziejów ekumeny osadniczej, rozwijającej się w tym rejonie przez kilka tysięcy lat. Mamy tu potwierdzone ślady osadnictwa kultury ceramiki wstęgowej rytej i kłutej oraz kultury lendzielskiej, osadnictwo kultury pucharów lejkowatych i amfor kulistych w neolicie, kulturę unietycką i łużycką w epoce brązu i łużycką w okresie halsztackim, ślady osadnictwa celtyckiego i kulturę przeworską, zarówno w okresie przedrzymskim (fazy D1-D2), jak i we wczesnym i późnym okresie rzymskim (fazy B1-B2, C1-C2). Nie ulega wątpliwości, że istniał tu duży ośrodek produkcji żelaza w pierwszych stuleciach nowej ery. Na stanowisku w Polwicy i Skrzypniku używano także, wciąż jeszcze słabo reprezentowane na Śląsku, materiały z wczesnych faz wczesnego średniowiecza. Znaczącym odkryciem jest m.in. zespół ceramiki naczyniowej całkowicie ręcznie lepionej w tzw. typie praskim.

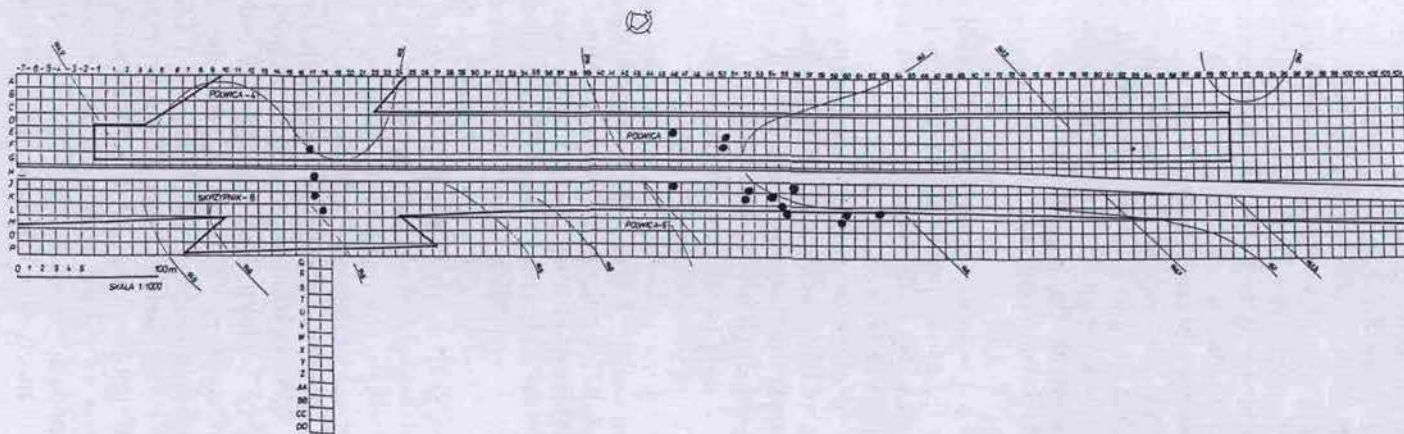
W odległości około 400 m na północ od osady odkryto w latach trzydziestych XX wieku ślady cmentarzysk ciałopalnego (groby jamowe i popielnicowe) i szkieletowego kultury przeworskiej (A. Błażejowski 1998, s. 188) oraz wczesnośredniowiecznego (K. Wachowski 1975, s. 120).

Podsumowując wyniki ratowniczych badań archeologicznych z Polwicy i Skrzypnika, związanych z budową autostrady, możemy stwierdzić, że ze względu na swą ilość, różnorodność i jakość są one wyjątkowo cenne. Całkowite opracowanie źródeł z tych stanowisk wniesie niewątpliwie szereg nowych ustaleń pomocnych do rekonstrukcji pradziejów Śląska.

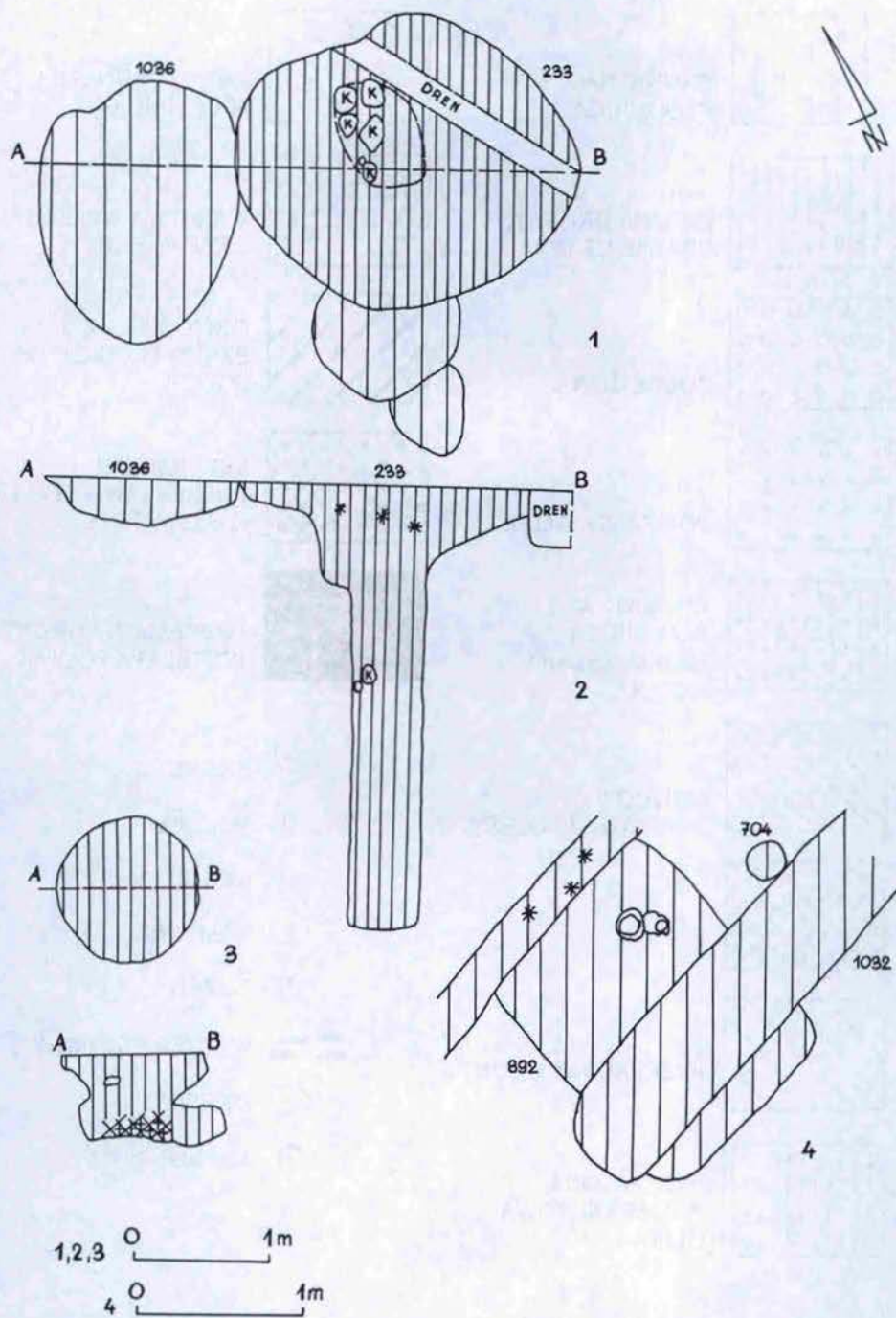

Ryc. 6. Polwica 4 / Skrzypnik 8 i Polwica 5. Osadnictwo neolityczne

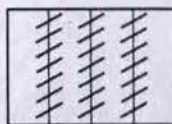
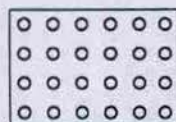
Ryc. 10. Polwica 4 i 5, Skrzypnik 8. Obiekty kultury unietyckiej

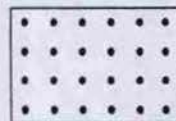

Ryc. 7. Polwica 4 (1,2 — ob. 233, 4 — ob. 892); Skrzypnik 8 (3 — ob. 2077), obiekty KPL

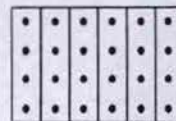
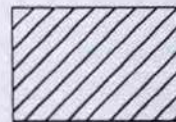

BRUNATNA
PRÓCHNICAJASNO BRUNATNA
PRÓCHNICACIEMNA BRUNATNA
PRAWIE CZARNAWARSTWA WĘGLI
DRZEWNYCH

ŻÓŁTA GLINA

OBLICÓWKA Z
SZARO-POPIELATEJ
POLEPY

POPIELATA GLINA

PRZEPALONA
POLEPA I WARSTWA
GRUZOWISKABRUNATNA
PRÓCHNICA
PRZEMIESZANA
Z GLINĄPRZEPALONY GRUNT
POPIELATA POLEPAOBLICÓWKA
Z RDZAWEJ POLEPY

SKORUPY

POPIÓŁ

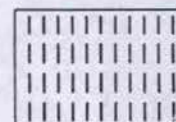
POLEPA

PRZEPALONY GRUNT

KOŚCI

PRZEPALONA
POMARAŃCZOWA
GLINA

KAMIENIE

ŻUŻEL

WĘGIEL DRZEWNY

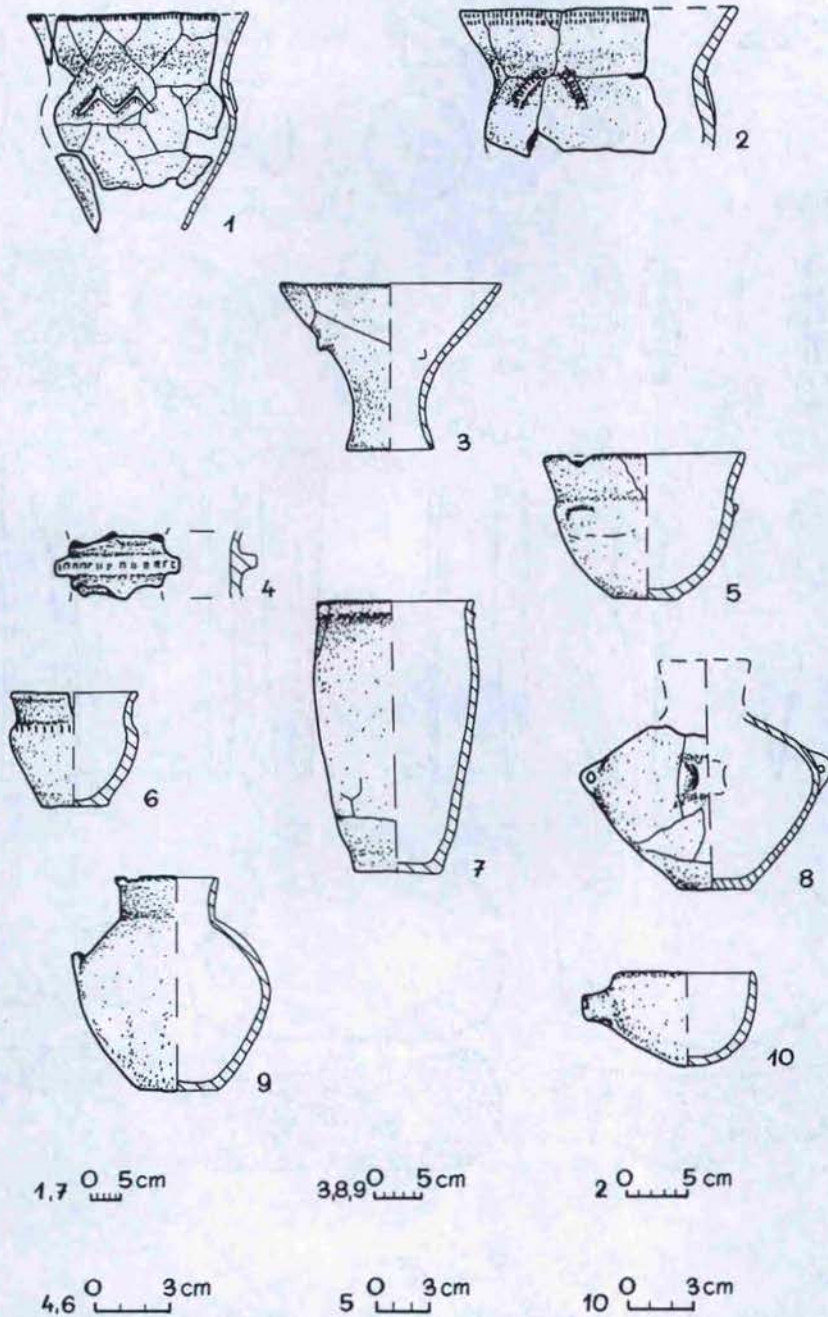

DREWNO

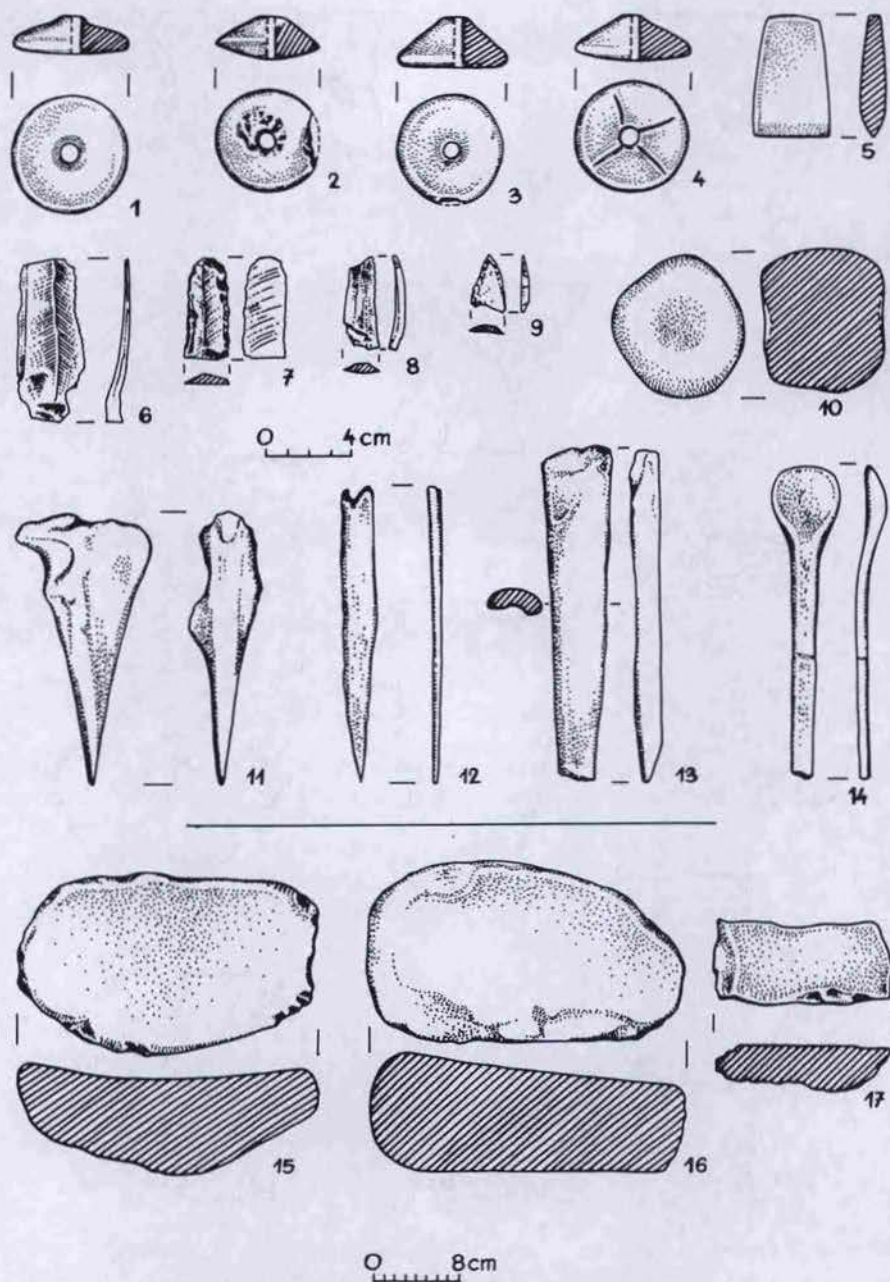
WAPNO

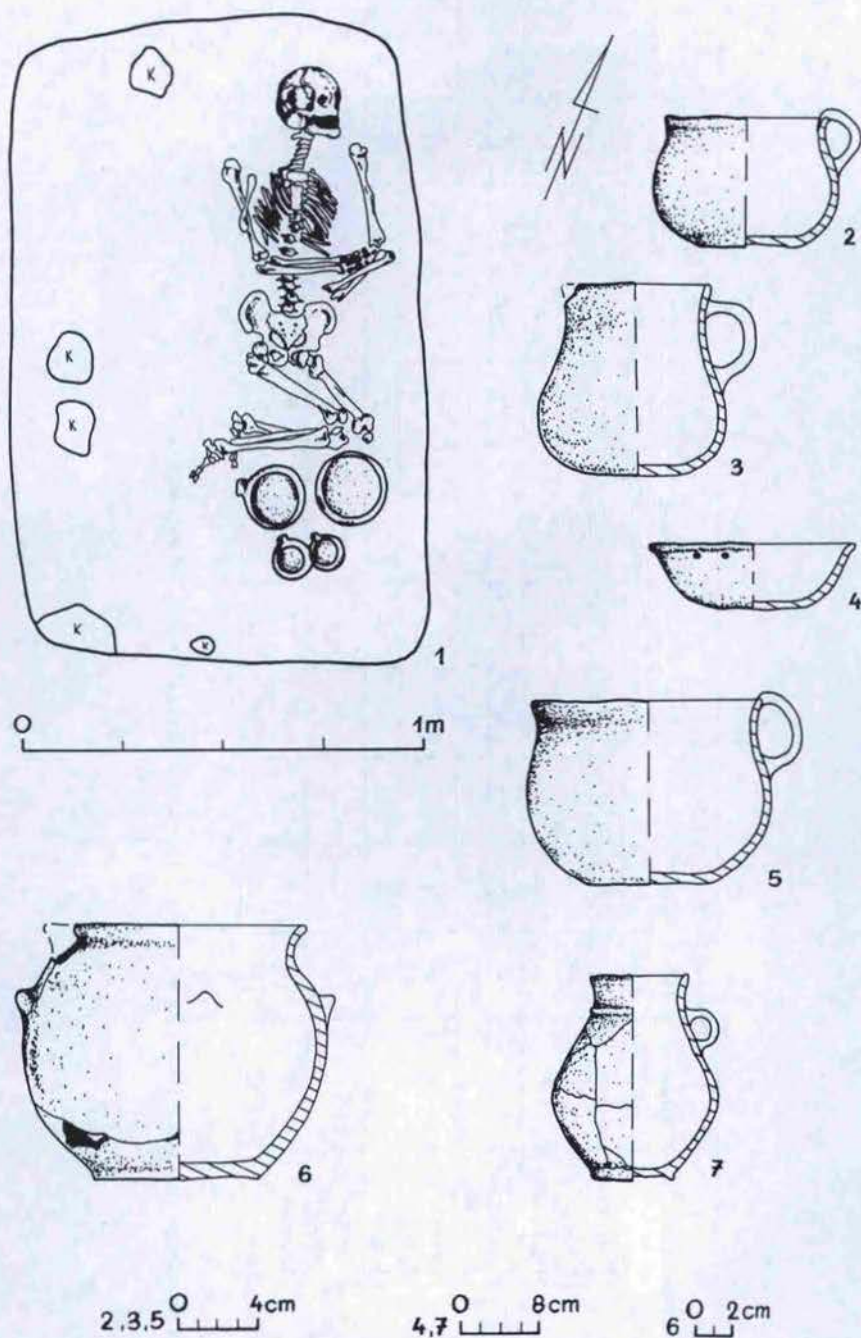
Ryc. 8. Ceramika neolityczna KPL (1-9) i KAK (10). Polwica 4 (2 — ob. 91; 9 — ob. 467). Skrzypnik 8 (1 — ob. 1746; 3 — ob. 2106; 4 — ob. 1765; 5 — ob. 1735; 6 — ob. 2106; 7 — ob. 858; 8 — ob. 1746; 10 — ob. 2169)

Ryc. 9. Przęśliki oraz wytwory kamienne, krzemienne i kościane KPL. Polwica 4 (7 — ob. 66; 9 — ob. 82); Polwica 5 (4, 12 — ob. 1802); Skrzypnik 8 (1 — ob. 1726; 2 — ob. 1703; 3 — ob. 2038; 5 — ob. 2157; 6, 8 — ob. 2106; 10 — ob. 1854; 11 — ob. 1400; 13 — ob. 1854; 14 — ob. 1953; 15 — ob. 1672; 16 — ob. 1571; 17 — ob. 1726)

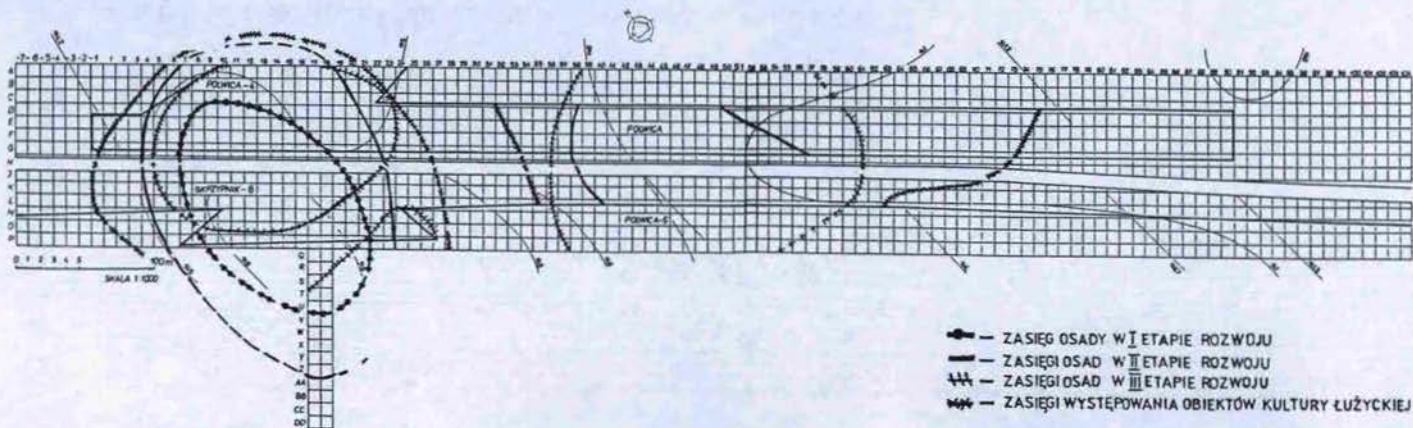
Ryc. 11. Skrzypnik 8 (1-5 — grób 499); Polwica 5 (6 — grób 1602; 7 — grób 2996). Grób oraz ceramika z grobów kultury unietyckiej

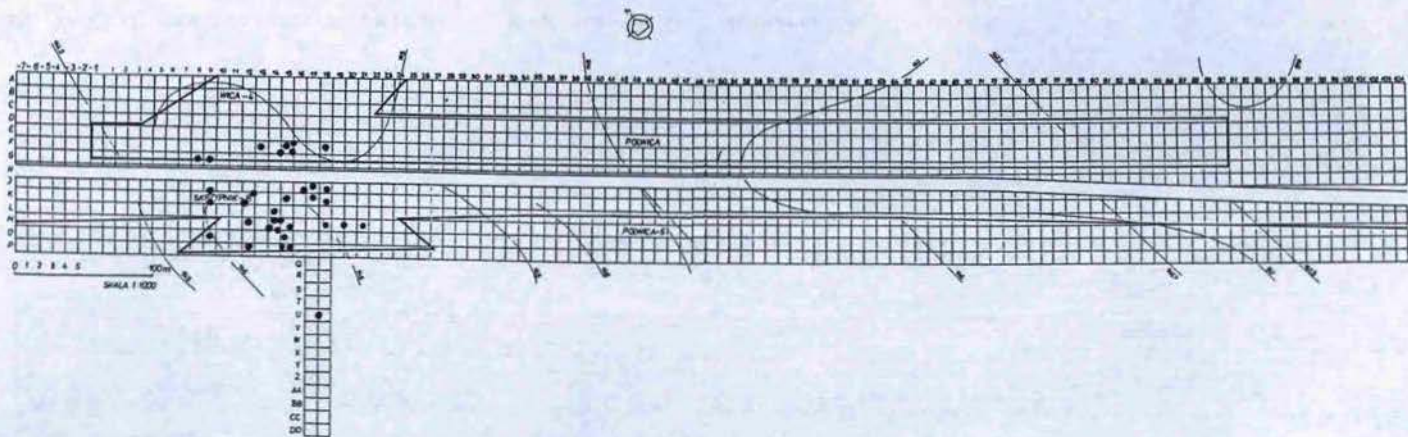
Chronologia		Stanowisko: Polwica 4, Skrzypnik 8						Stanowisko: Polwica 5					
		Obiekty mieszkalne	Pale- niska	Stud- nie	Piece	Jamy	Slupy	Obiekty mieszkalne	—	Stud- nie	Piece	Jamy	Slupy
Etap I	II–III brąz	—	1	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—
	III brąz	1	—	—	—	7	1	—	—	—	—	—	—
	III–IV brąz	1	—	—	1	22	1	—	—	—	—	—	—
Etap II	IV brąz	—	2	—	—	25	—	—	—	—	—	3	—
	IV–V brąz	1	5	—	—	31	—	3	—	—	—	4	—
	epoka brązu	6	6	1	—	76	8	—	—	—	—	11	1
	V brąz	—	—	—	—	1	—	—	1	—	—	6	—
Etap III	V brąz / halsztat	1	1	—	—	19	1	1	—	1	—	12	—
	halsztat	12	—	2	1	95	27	18	8	1	1	170	22
kultura łużycka		43	15	20		368	135	10	7	3	1	125	83

Ryc. 12. Chronologia i funkcja obiektów kultury łużyckiej na stanowiskach Polwica 4 / Skrzypnik 8 i Polwica 5

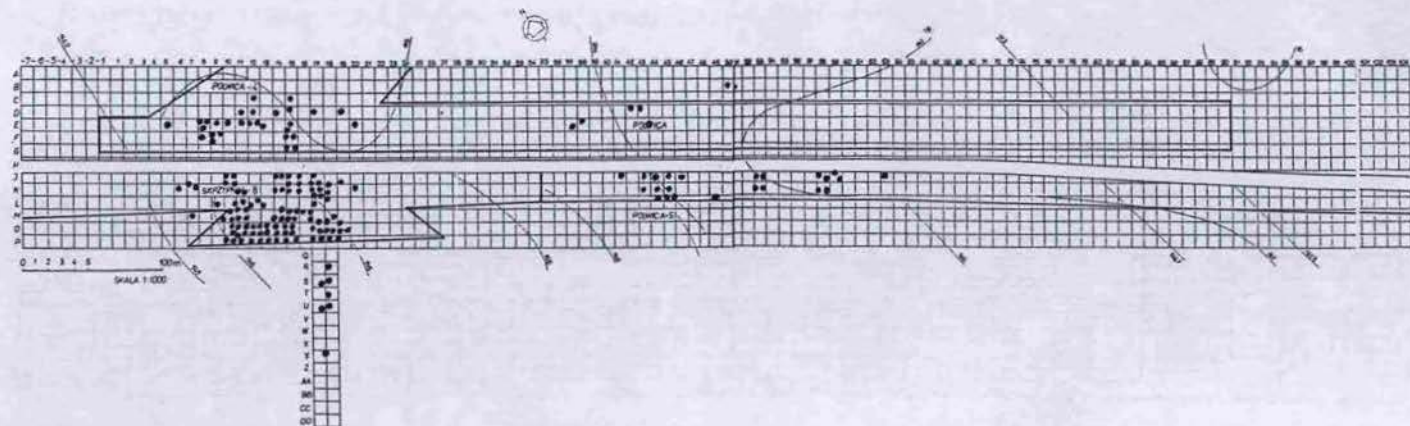

Ryc. 13. Rozwój osadnictwa kultury łużyckiej na stanowiskach Polwica 4 / Skrzypnik 8 i Polwica 5

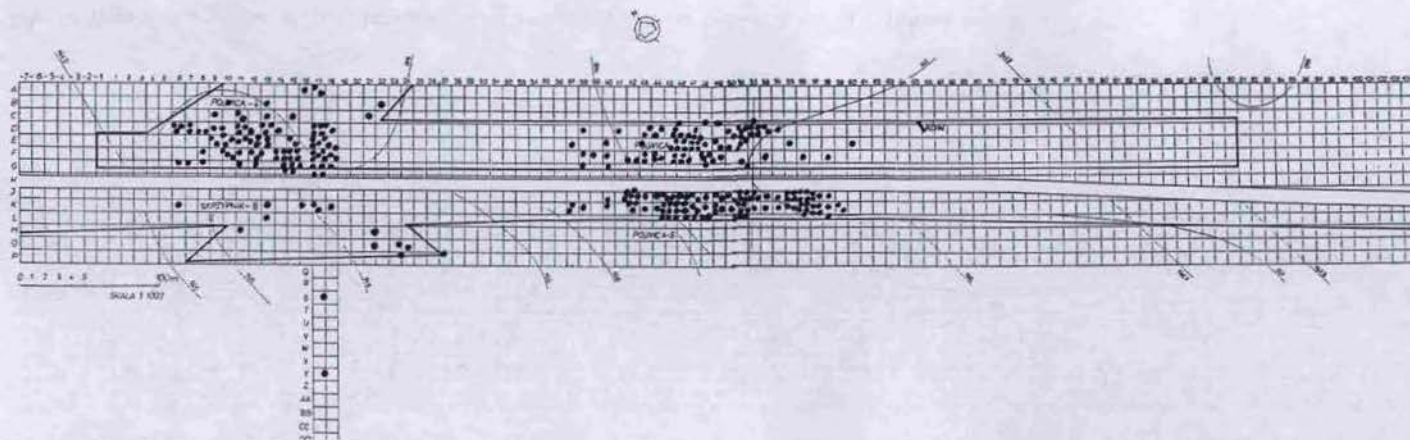

Ryc. 14. Osada Polwica 4 / Skrzypnik 8. I etap rozwoju (II–III do III–IV okresu epoki brązu)

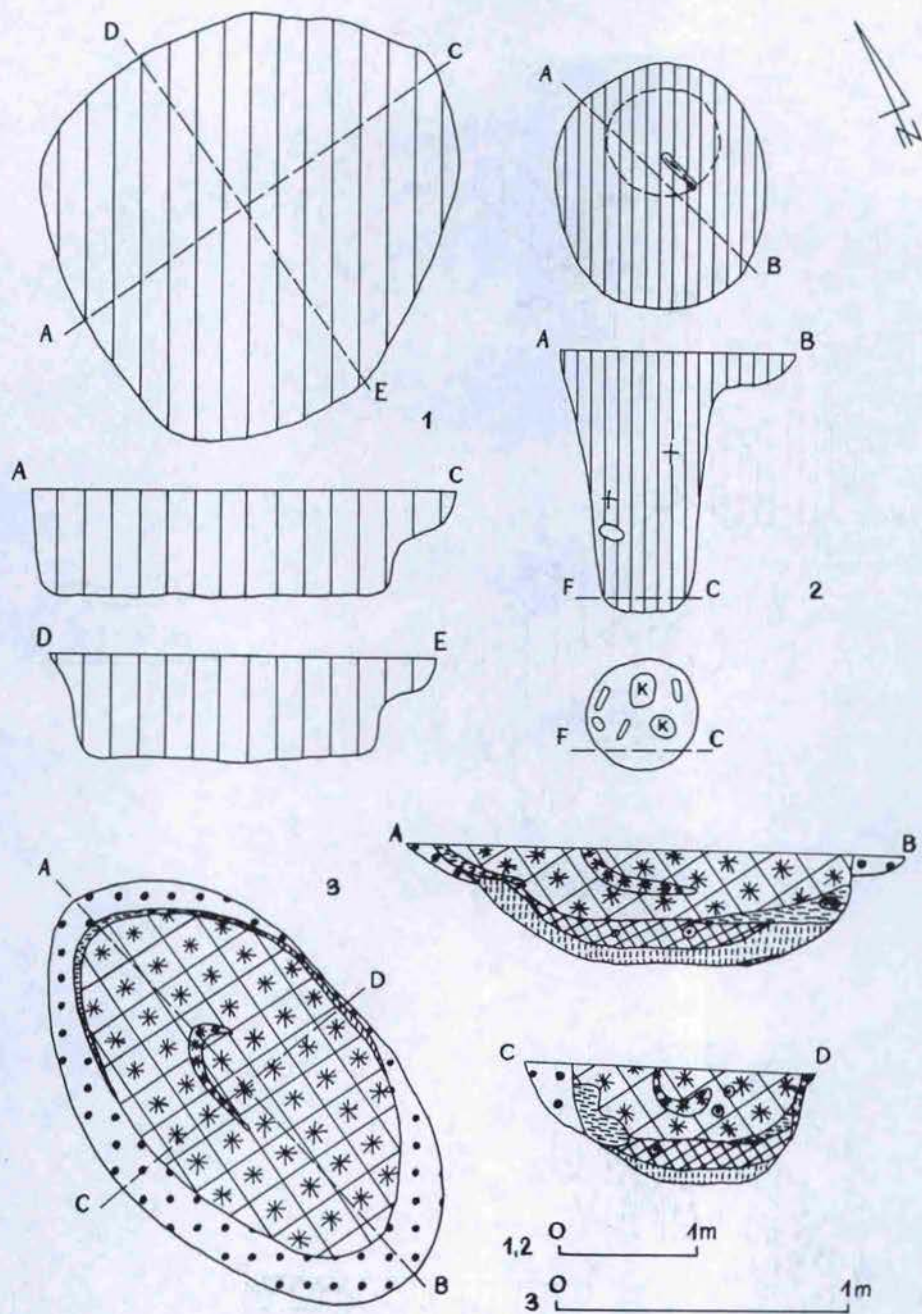

Ryc. 15. Osady Polwica 4 / Skrzypnik 8 i Polwica 5. II etap rozwoju (IV-V okres epoki brązu)

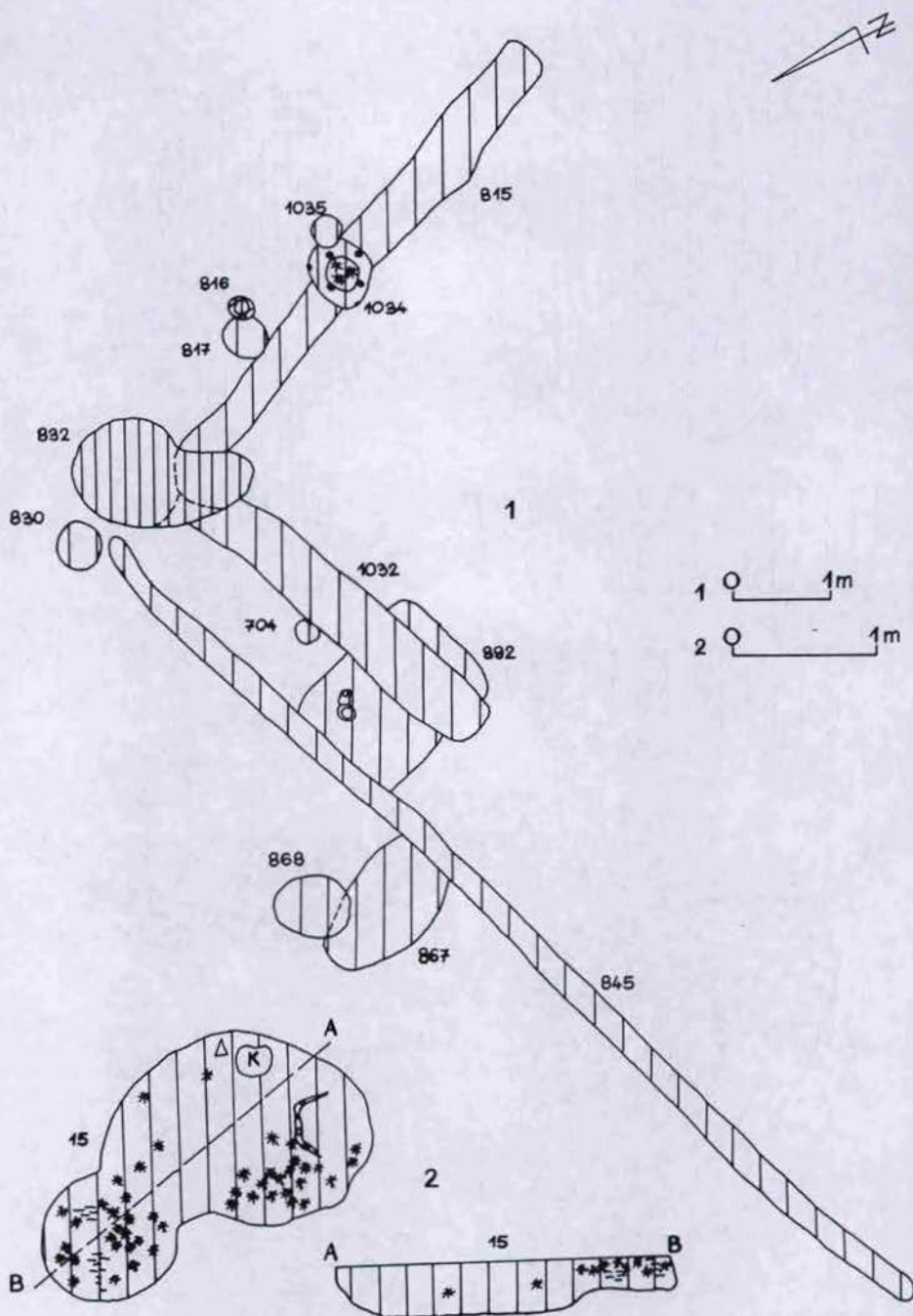
Ryc. 16. Osady Polwica 4 / Skrzypnik 8 i Polwica 5. III etap rozwoju (V okres epoki brązu – okres halsztacki)

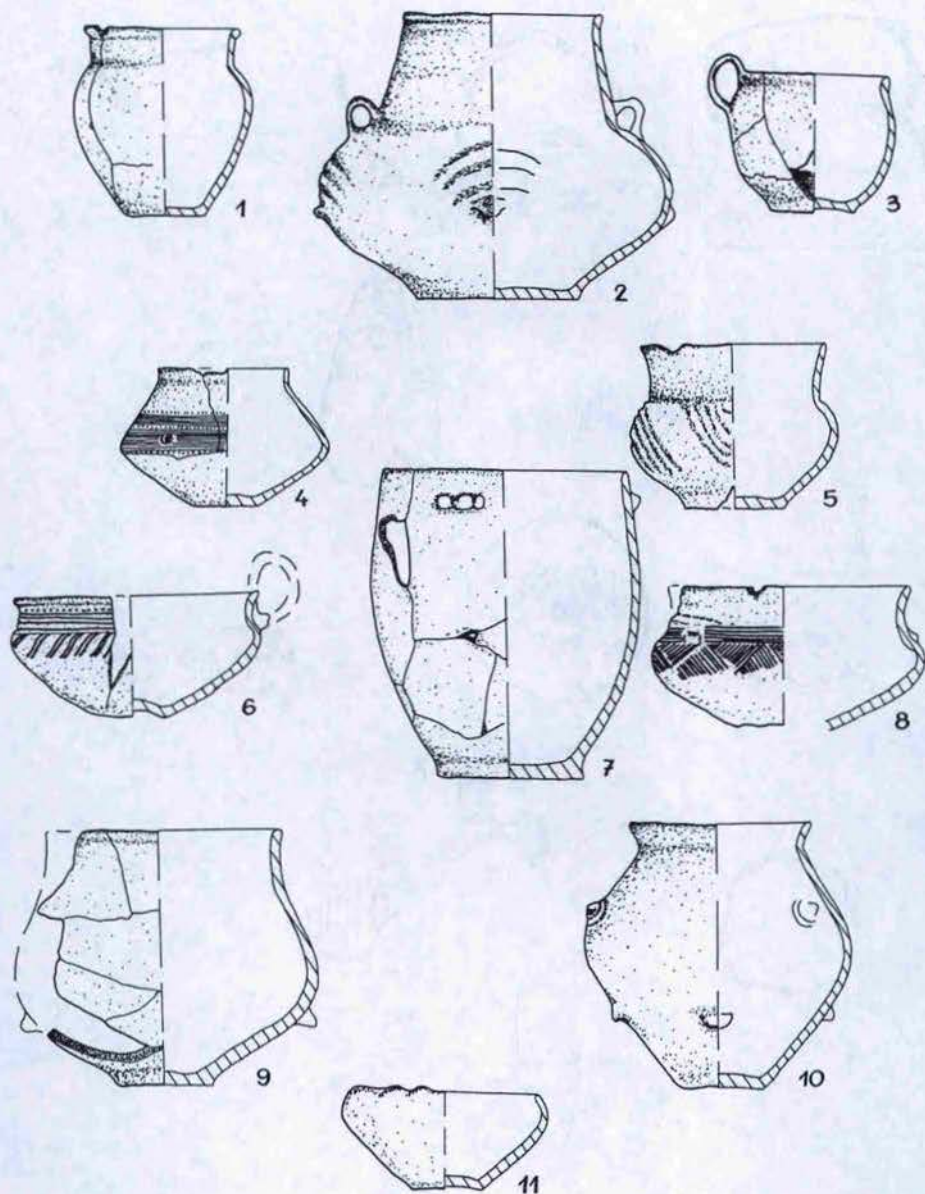
Ryc. 17. Polwica 4 / Skrzypnik 8 (1 — ob. 997; 2 — ob. 990; 3 — ob. 2050). Obiekty kultury łużyckiej

Ryc. 18. Polwica 4 / Skrzybnik 8 (1 — ob. 815, 843, 1032; 2 — ob. 15). Obiekty kultury łużyckiej

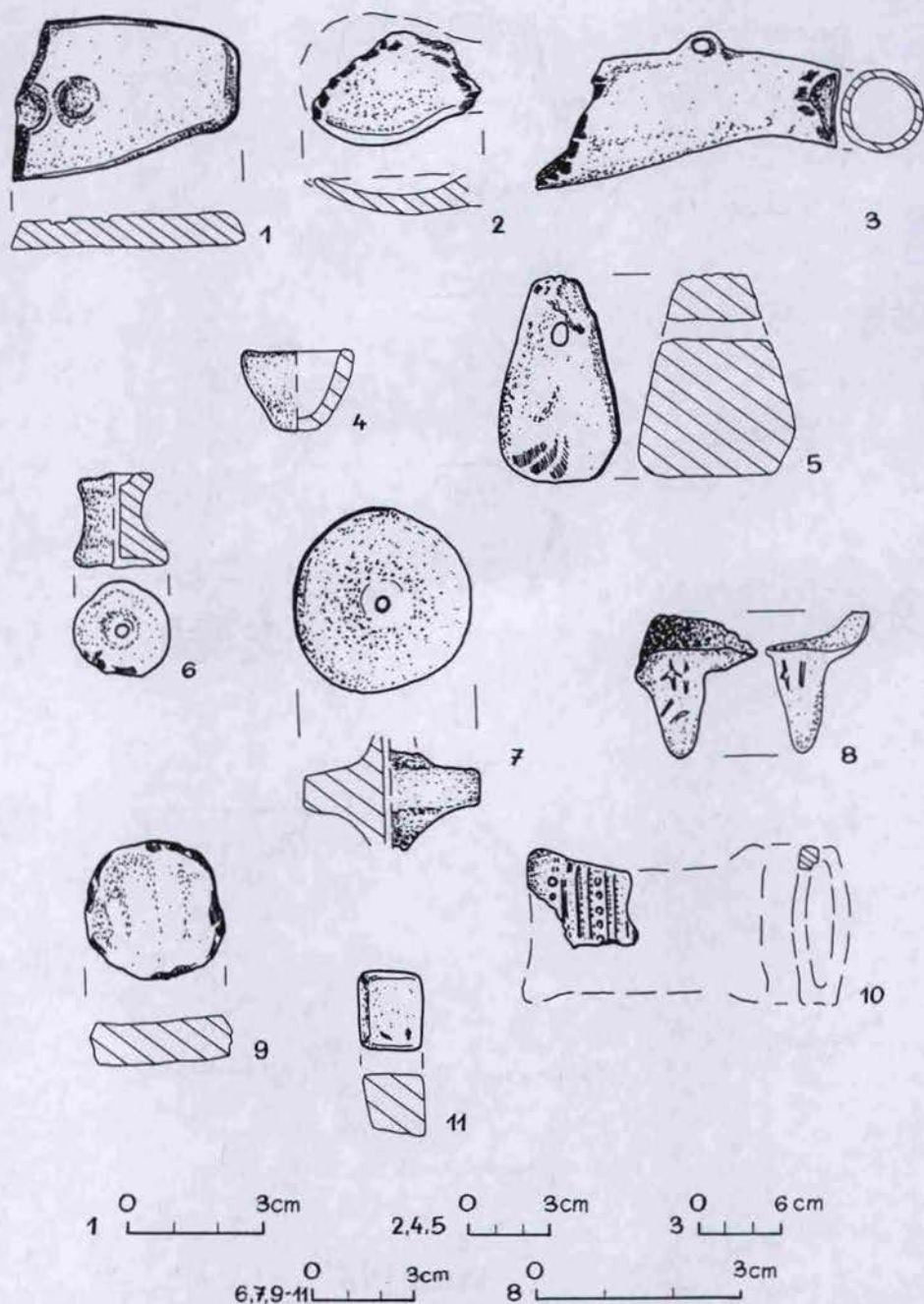
2,3,6,8 0 3cm

1,5,7,8,9,11 0 4cm

4,10 0 6cm

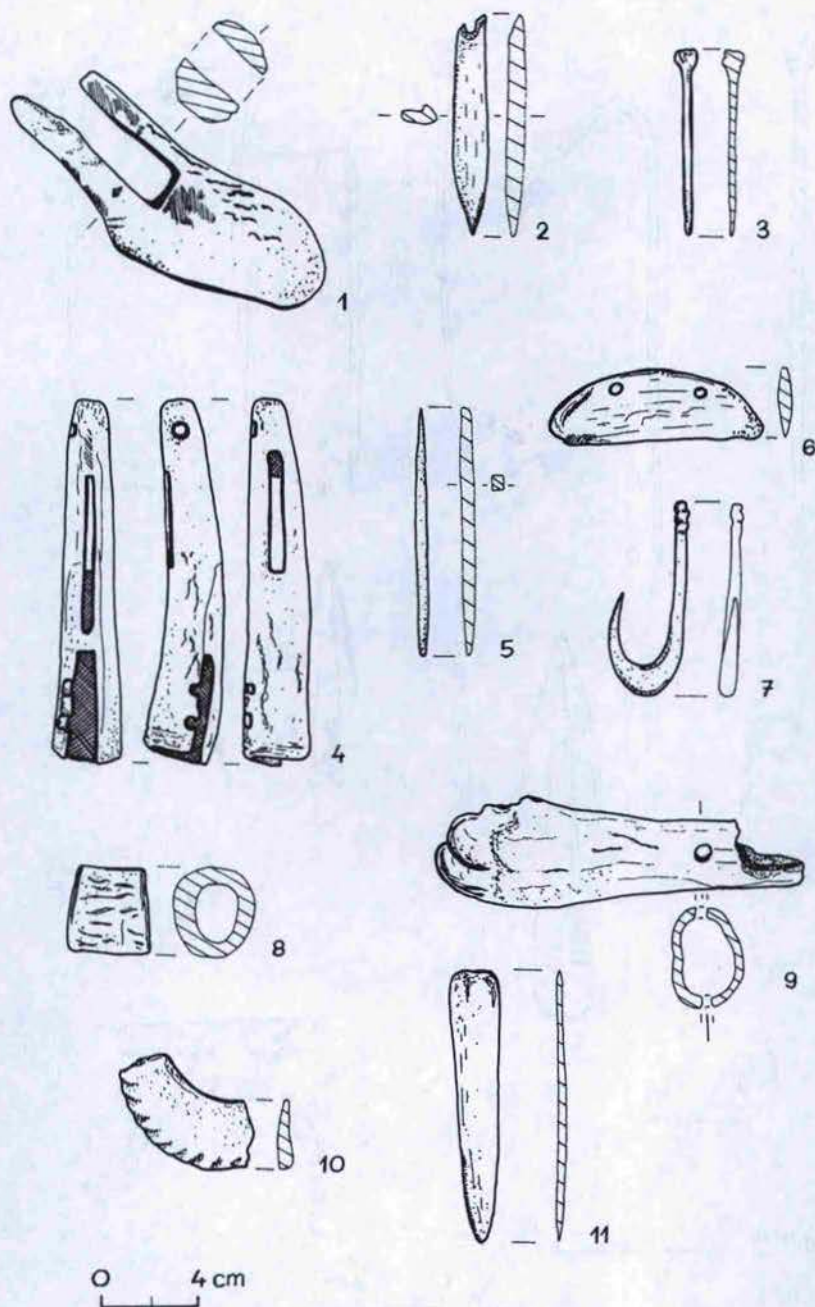
Ryc. 19. Polwica 4 / Skrzybnik 8 (1 — ob. 1300; 2 — ob. 1757; 5 — ob. 547; 10 — ob. 1166; 11 — ob. 1352); Polwica 5 (3 — ob. 1682; 4 — ob. 1175; 6 — ob. 1964; 7 — ob. 971; 8 — ob. 1805; 9 — ob. 1547). Ceramika kultury lużyckiej

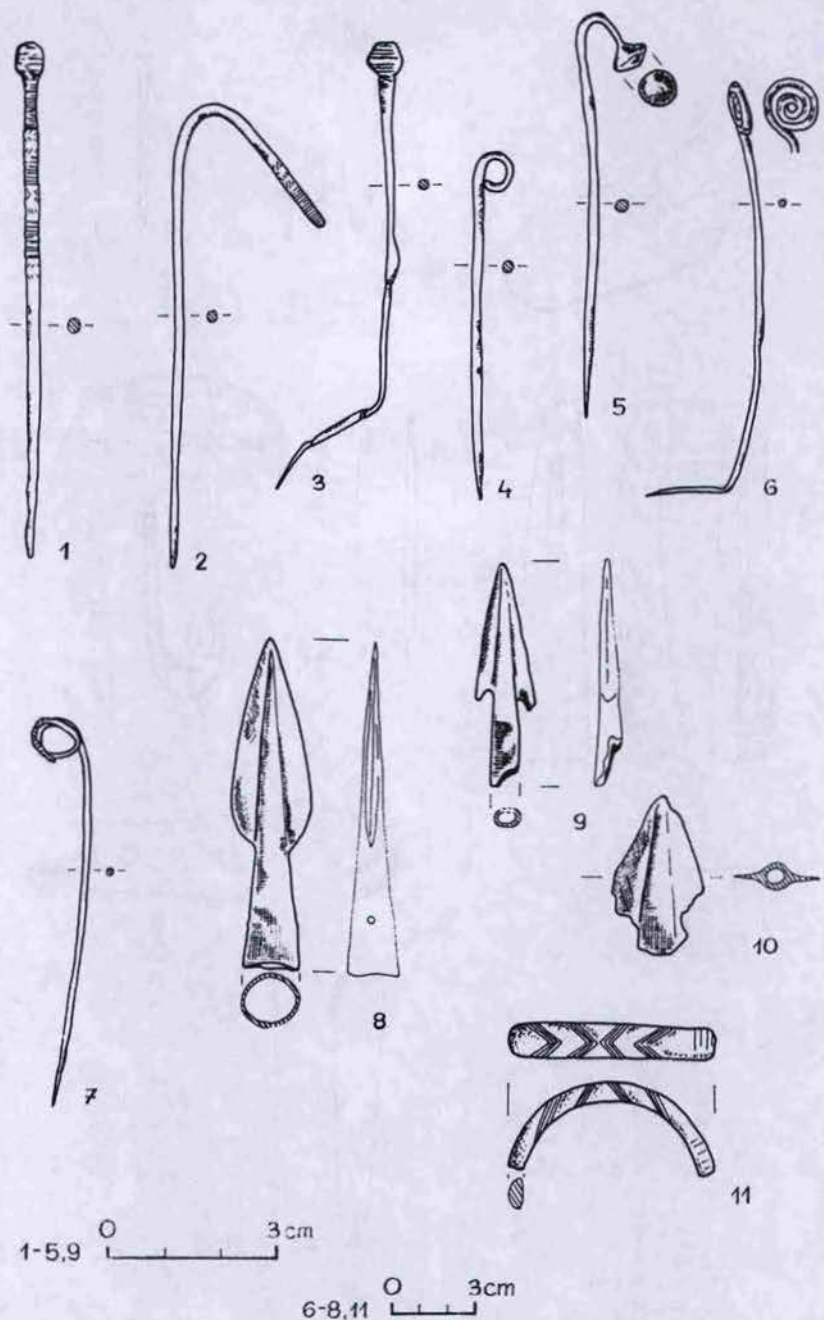
Ryc. 20. Polwica 4/Skrzypnik 8 (1 — ob. 116; 2 — ob. 941; 3 — warstwa kulturowa ar 14e-f; 5 — ob. 419; 6 — ob. 496; 7 — ob. 857); Polwica 5 (4 — ob. 1437; 8 — ob. 1548; 9 — ob. 1723; 10 — ob. 1841; 11 — ob. 592). Zabytki kamienne i gliniane kultury łużyckiej

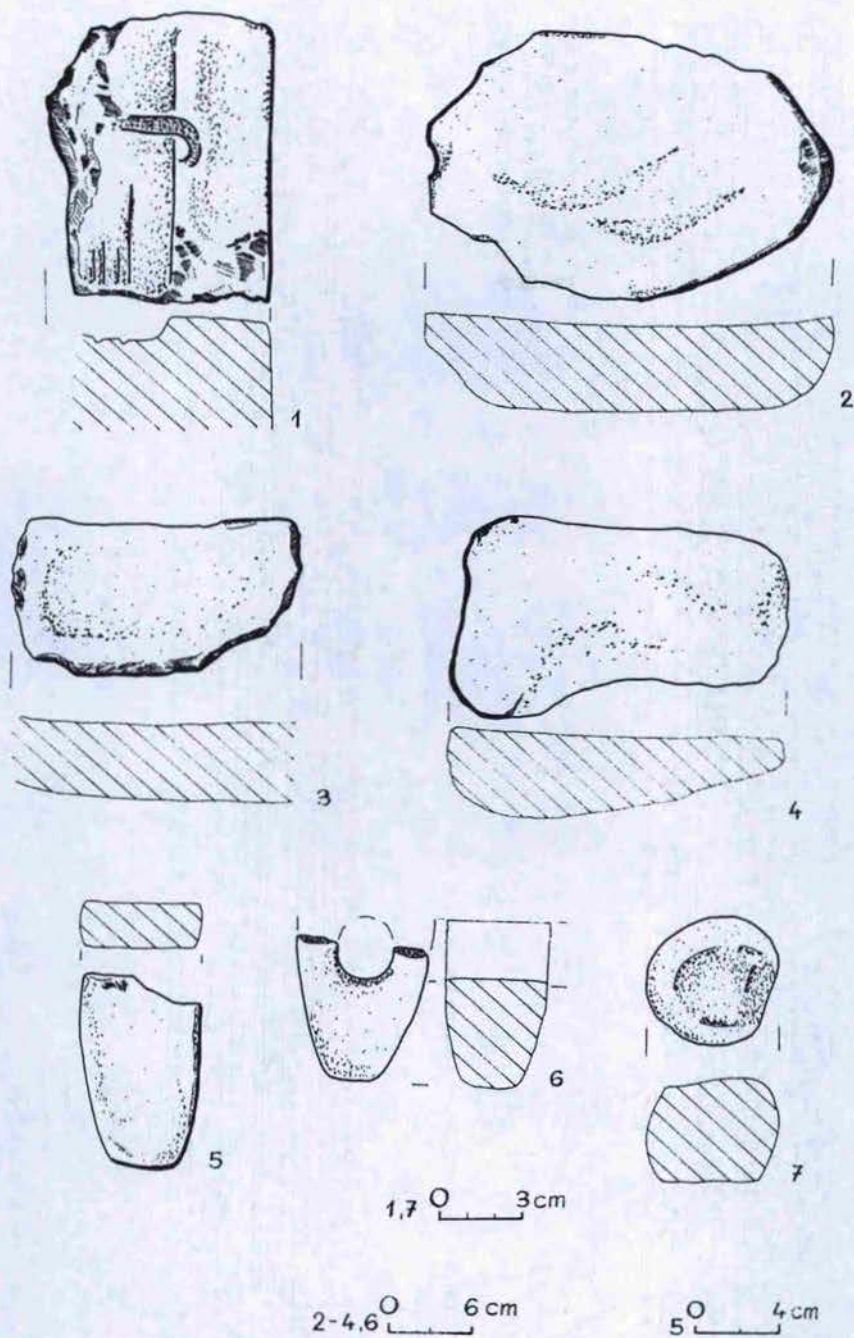
Ryc. 21. Polwica 4 / Skrzypnik 8 (2 — ob. 300; 3 — ob. 1503; 4 — ob. 1530; 5 — ob. 2178; 6 — ob. 968; 7 — ob. 2085; 10 — ob. 1589; 11 — ob. 1788); Polwica 5 (1 — ob. 1371; 8 — ob. 125; 9 — ob. 1488). Zabytki rógowe i kościane kultury luzyckiej

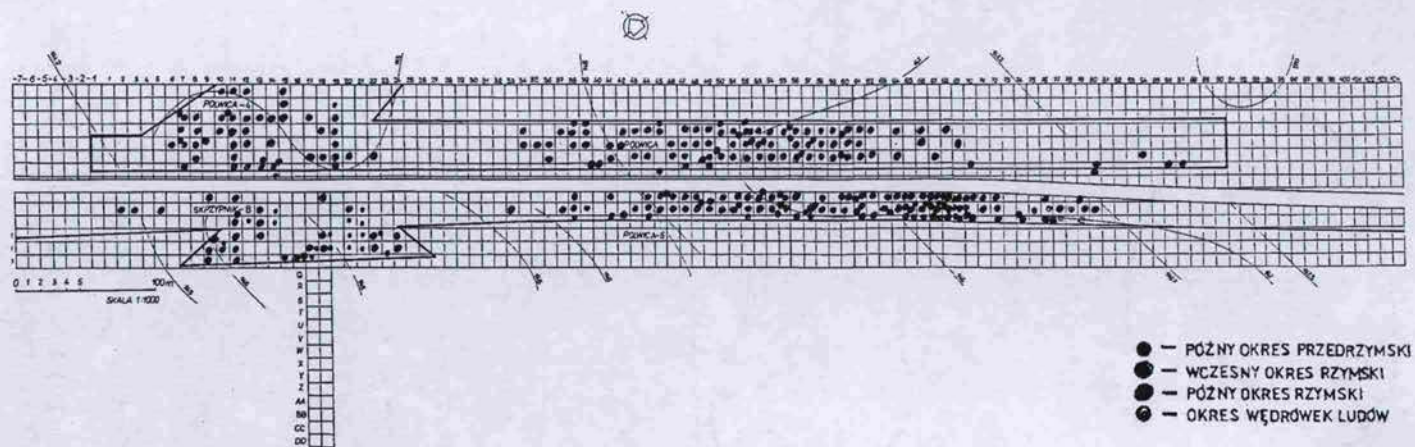
Ryc. 22. Polwica 4 / Skrzypnik 8 (1 — ob. 337; 2 — ob. 137; 3 — ob. 417; 4 — ob. 1343; 5 — ob. 2439; 6 — ob. 2452; 10 — ob. 161; 11 — warstwa kulturowa ar 6d); Polwica 5 (7 — ob. 211; 8 — warstwa kulturowa ar 43; 9 — ob. 3509). Zabytki brązowe kultury łużyckiej

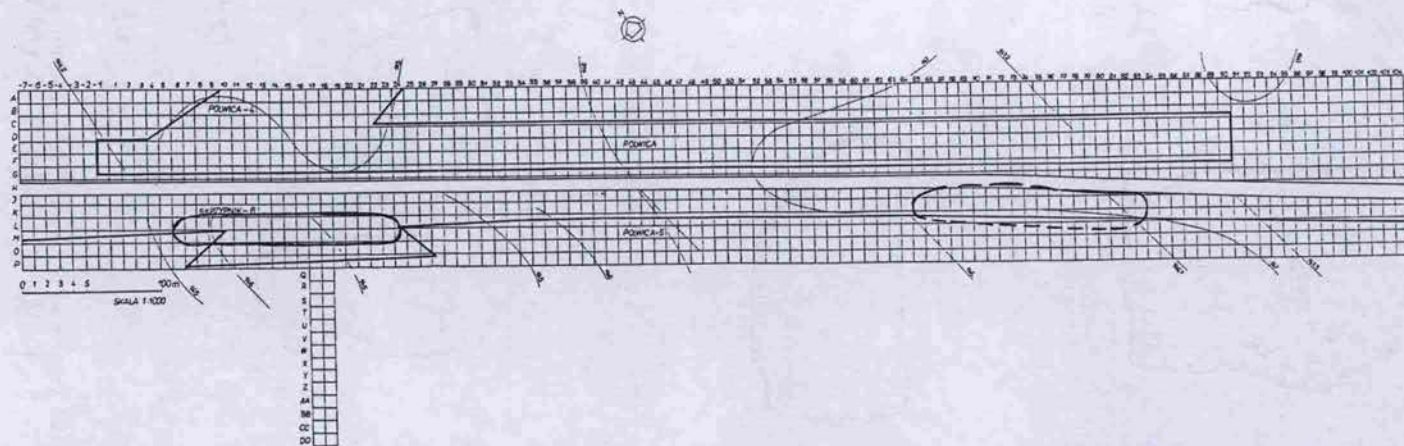

Ryc. 23. Polwica 4 / Skrzypnik 8 (1 — ob. 2401; 4 — ob. 149); Polwica 5 (2 — ob. 773; 3 — ob. 99; 5 — ob. 1252; 6 — ob. 439; 7 — ob. 125). Zabytki kamienne kultury łużyckiej

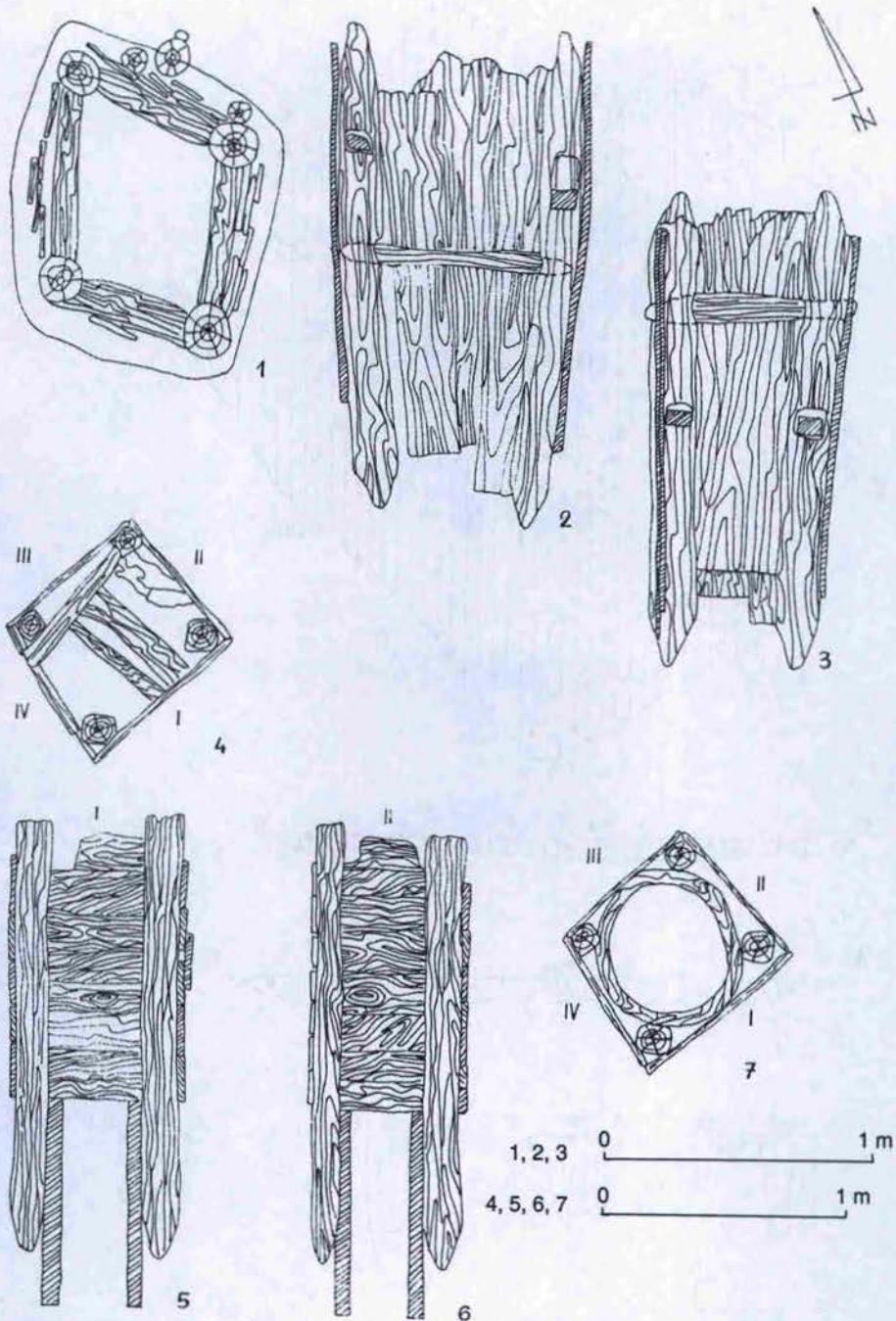

Ryc. 24. Polwica 4 i 5, Skrzypnik 8. Osadnictwo kultury przeworskiej

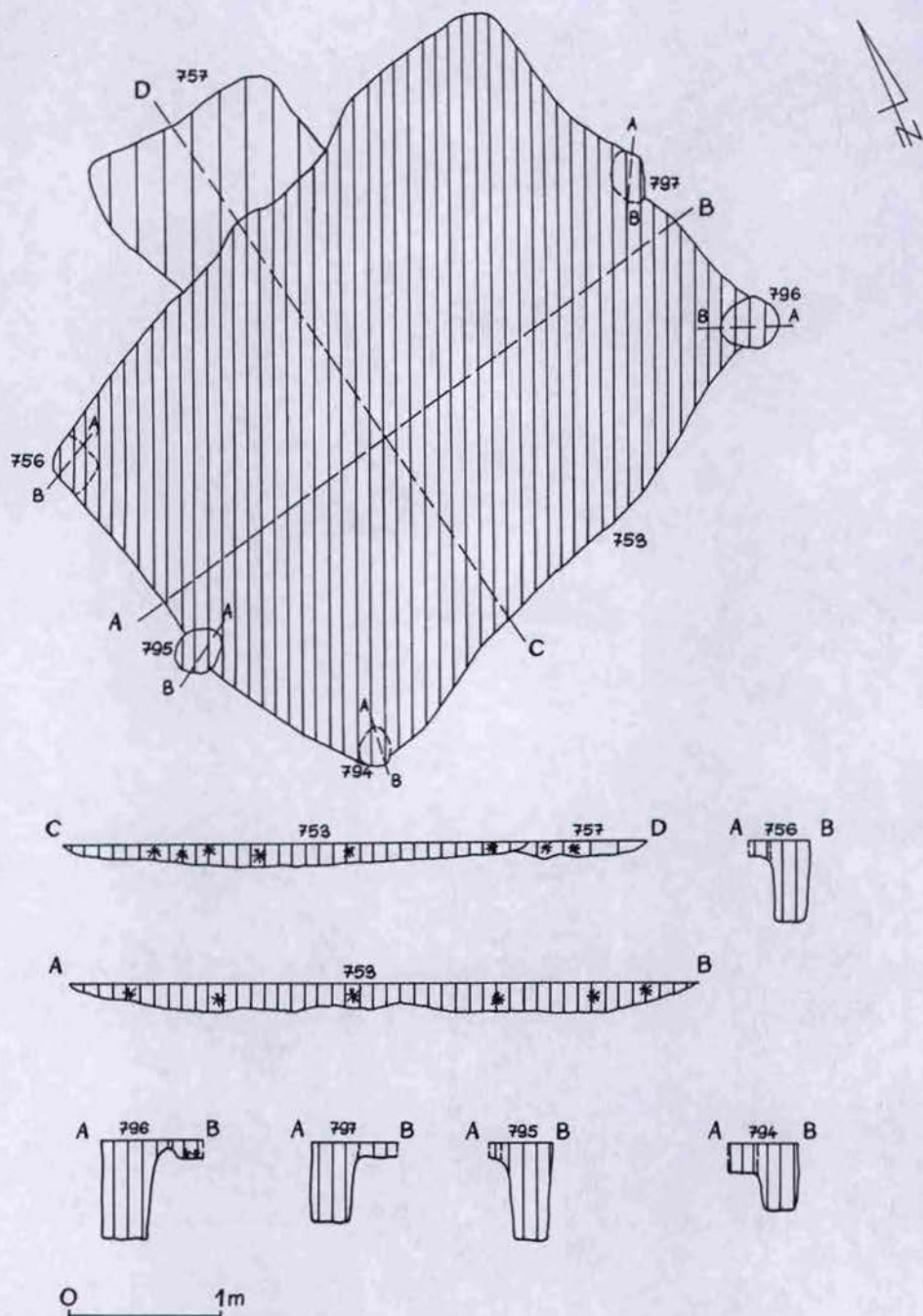
Ryc. 44. Polwica 4 i 5, Skrzypnik 8. Skupiska obiektów z fazy A i B z wczesnego średniowiecza

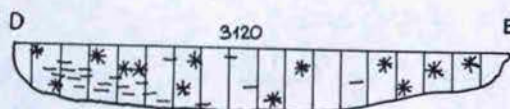
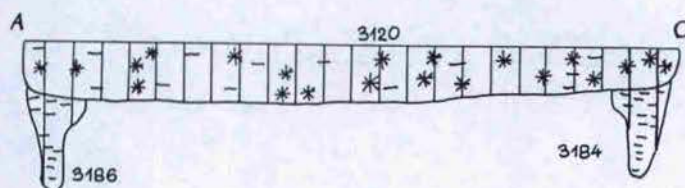
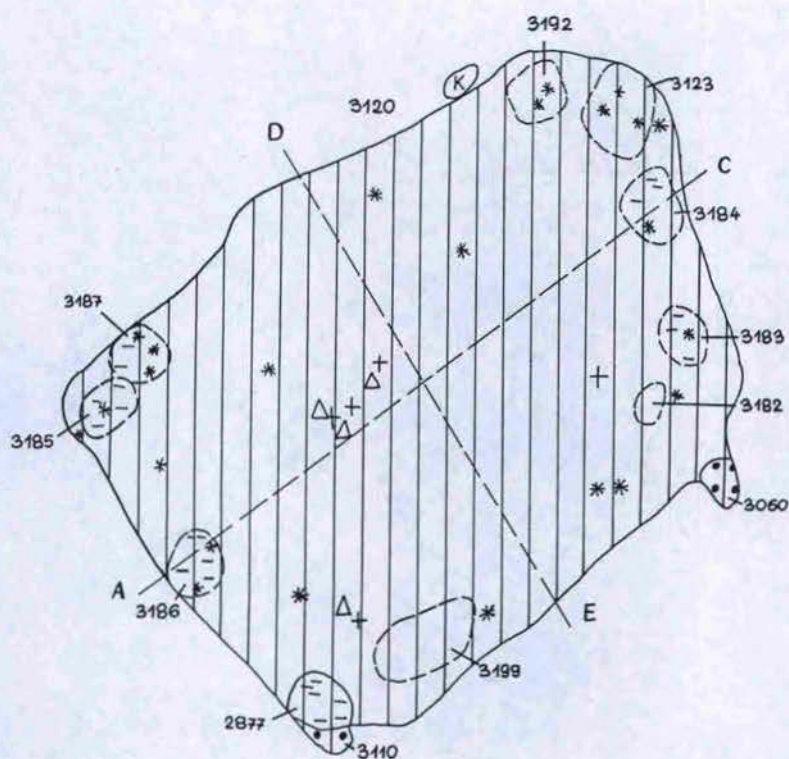
Ryc. 29. Polwica 4 (1-3 — ob. 476; 4-7 — ob. 473). Studnie drewniane z okresu wpływów rzymskich

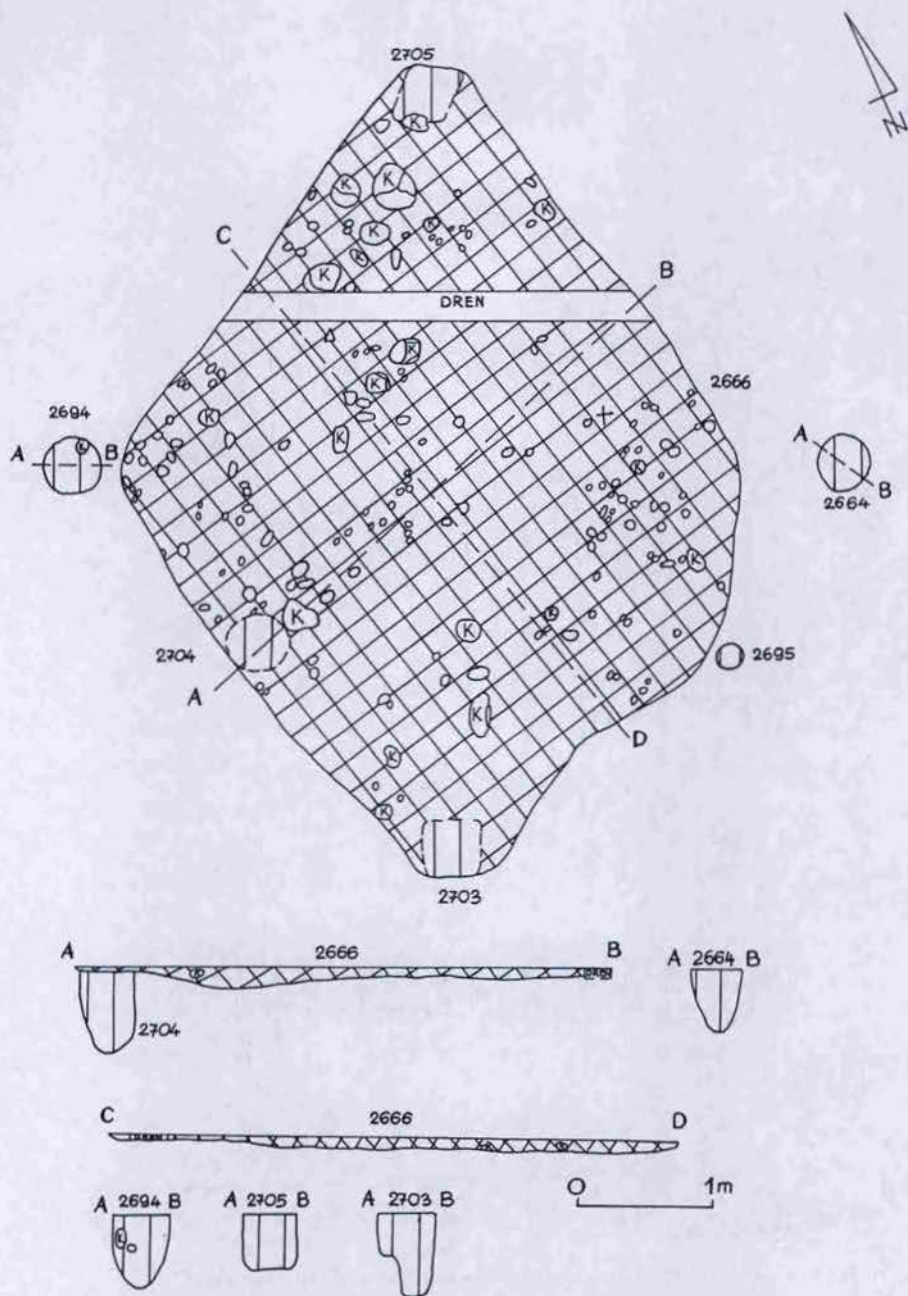
Ryc. 30. Polwica 4 — ob. 753. Obiekt mieszkalny z okresu wpływów rzymskich

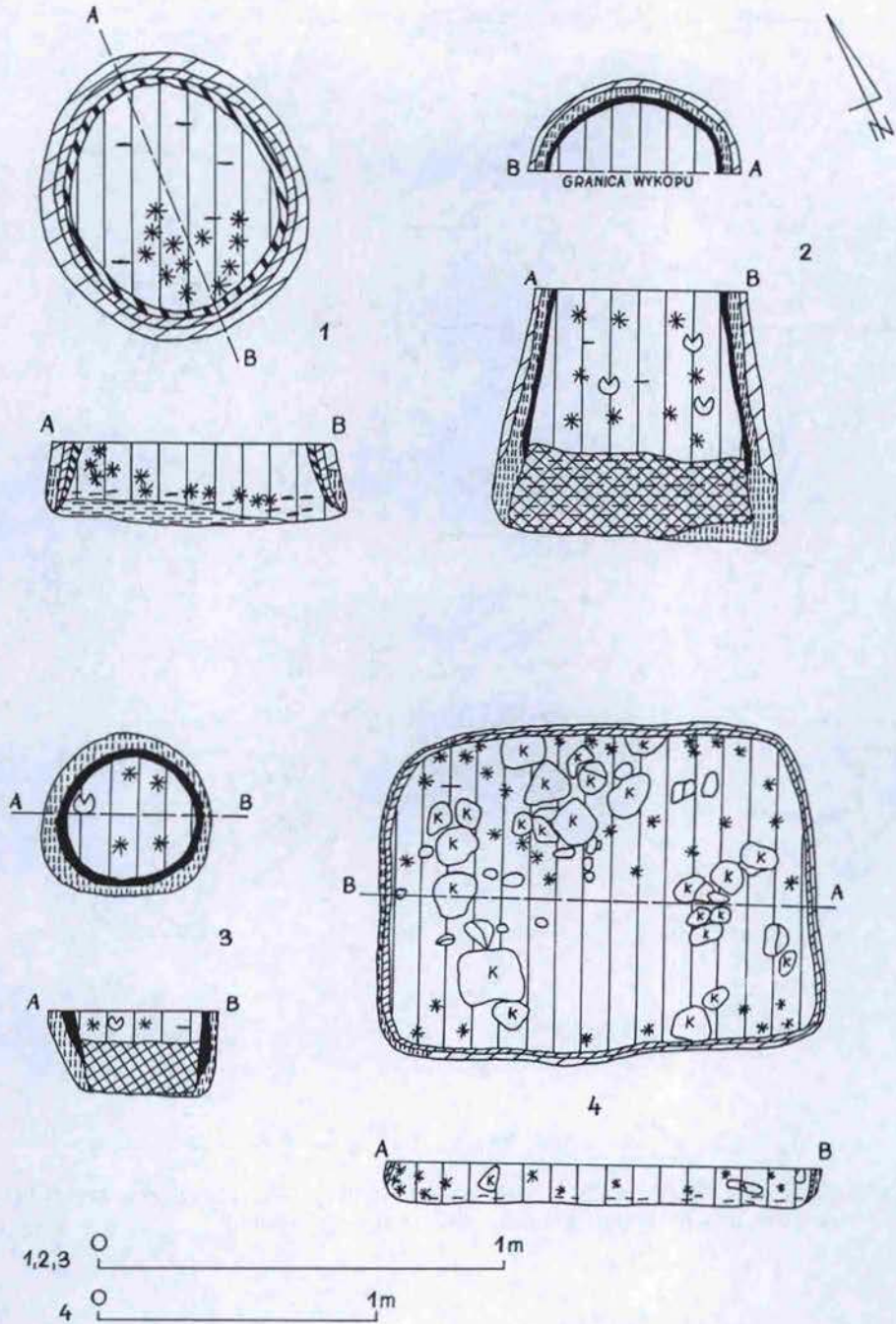
Ryc. 31. Polwica 5 — ob. 3120. Obiekt mieszkalny z okresu wpływów rzymskich

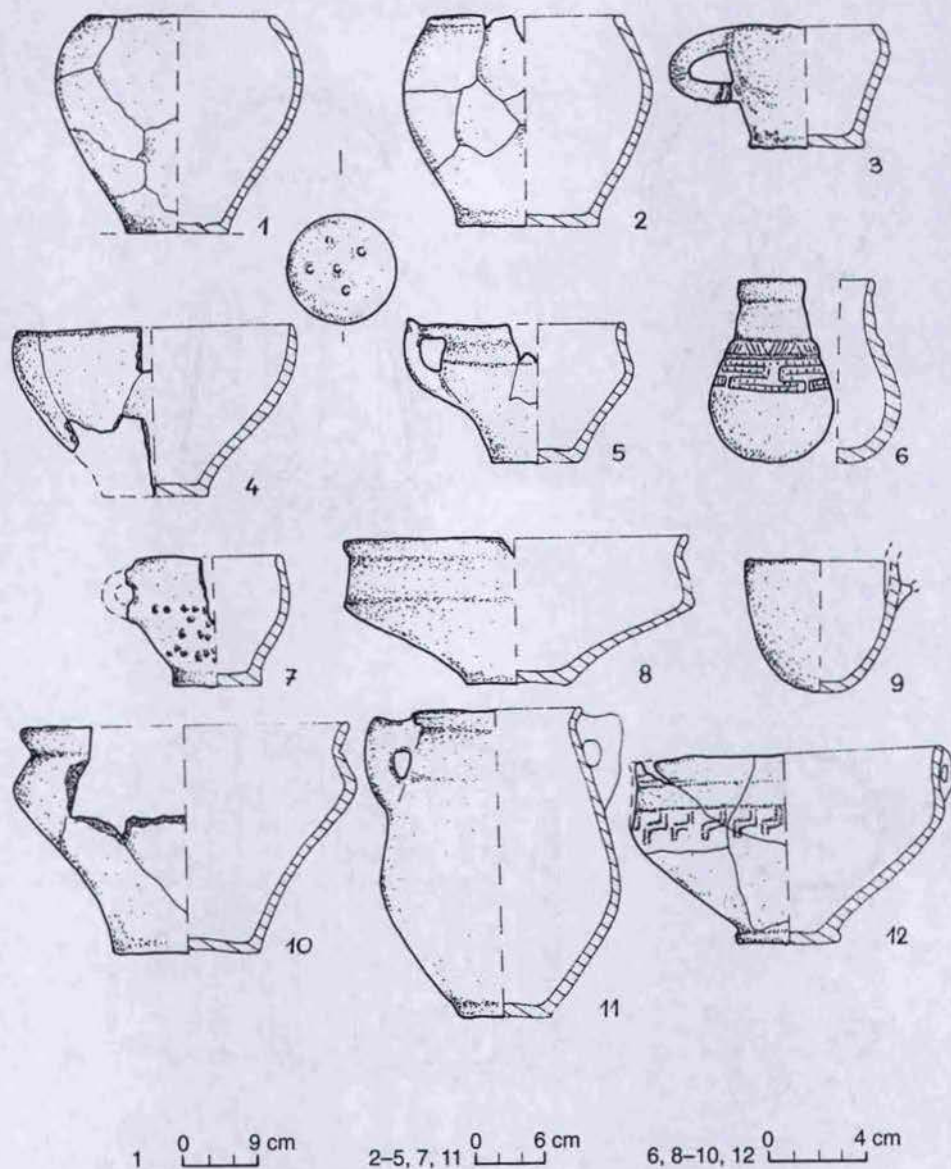

Ryc. 32. Polwica 5 — ob. 2666. Obiekt mieszkalny z okresu wpływów rzymskich

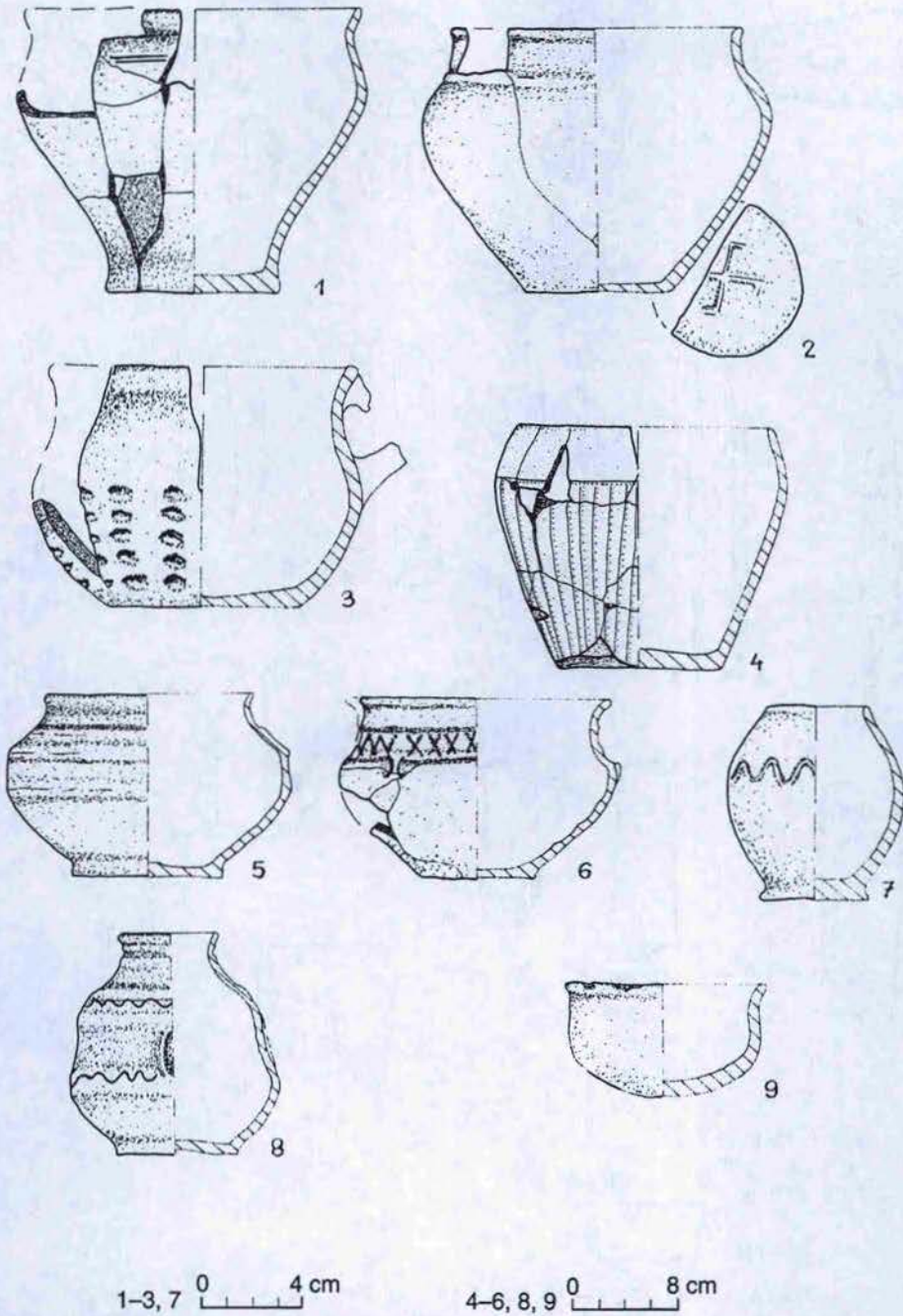

Ryc. 33. Polwica 5 (1 — ob. 2442; 2 — ob. 1909; 3 — ob. 1911; 4 — ob. 2963). Tzw. piecowiska (1-3) oraz prażak (4) z okresu rzymskiego

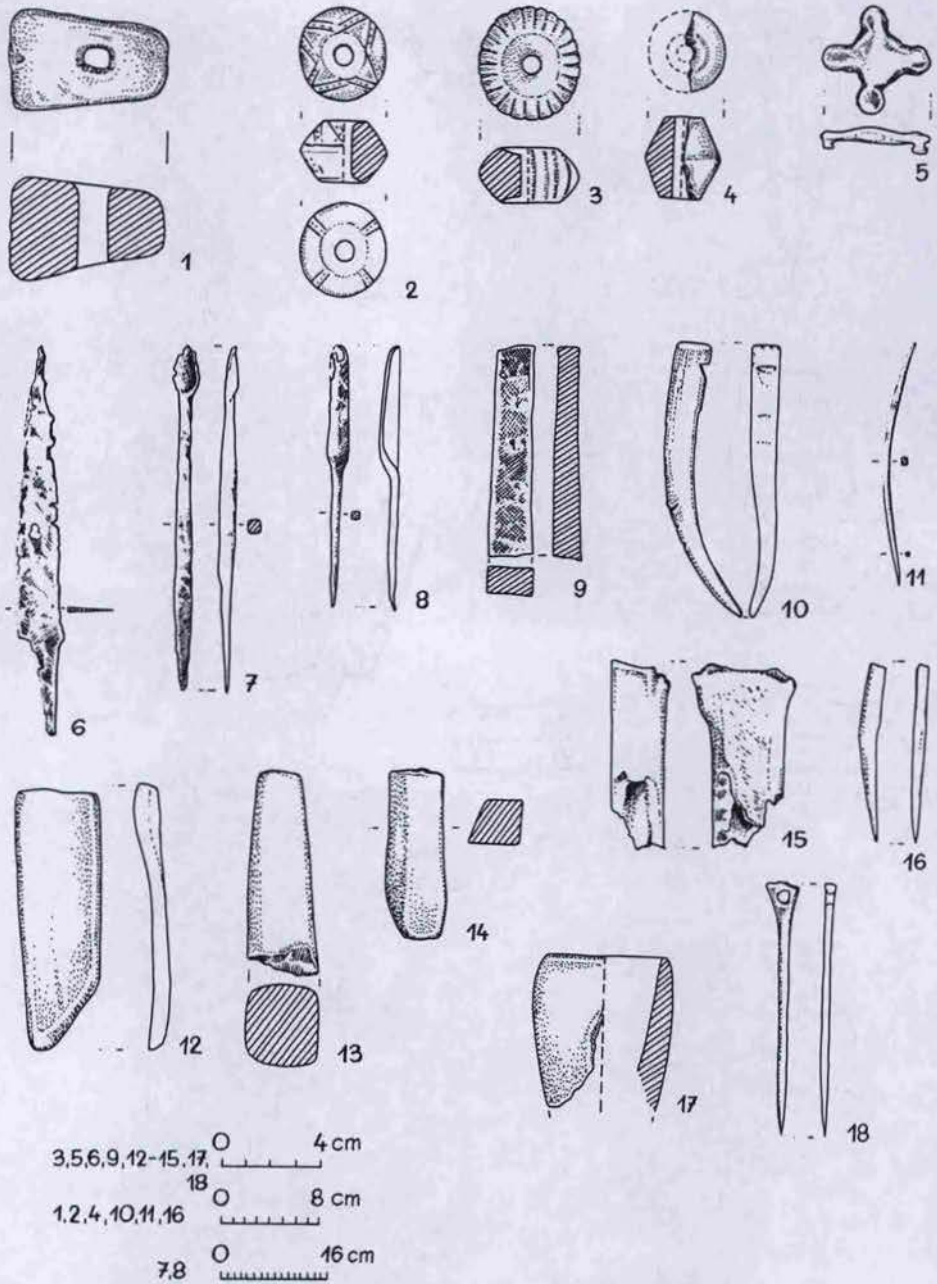

Ryc. 39. Polwica 4 (1-3,5,8 — ob. 758; 4 — ob. 968; 6 — ob. 917; 7 — ob. 968); Skrzypnik 8 (9-11 — ob. 1693; 12 — ob. 2149). Ceramika z okresu wpływów rzymskich

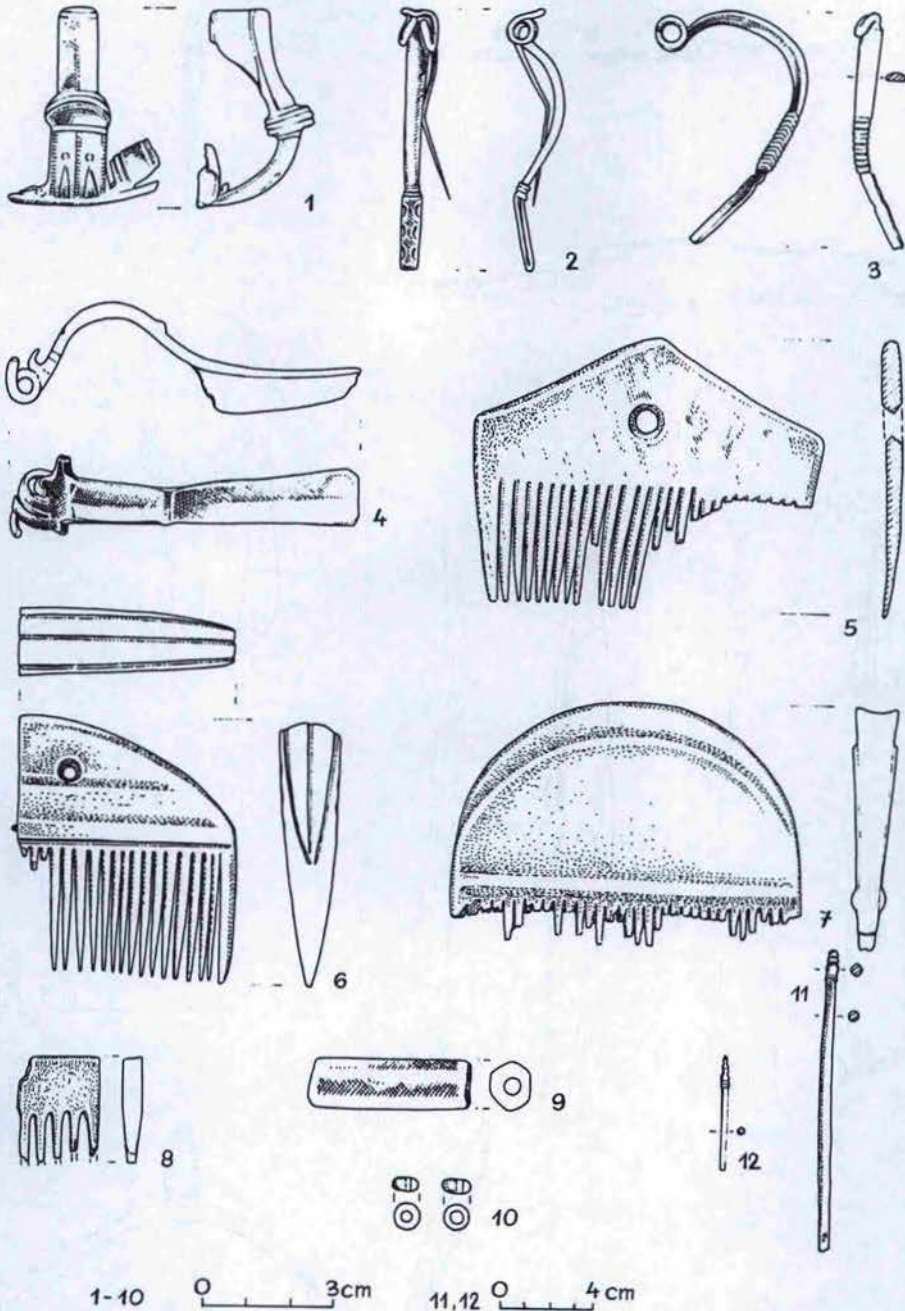

Ryc. 40. Polwica 5 (1 — ob. 1497; 2 — ob. 739; 3 — ob. 2154; 4 — ob. 1027; 5 — ob. 1969; 6 — ob. 1322; 7 — ob. 86; 8 — ob. 2531; 9 — ob. 1206). Ceramika z okresu wpływów rzymskich

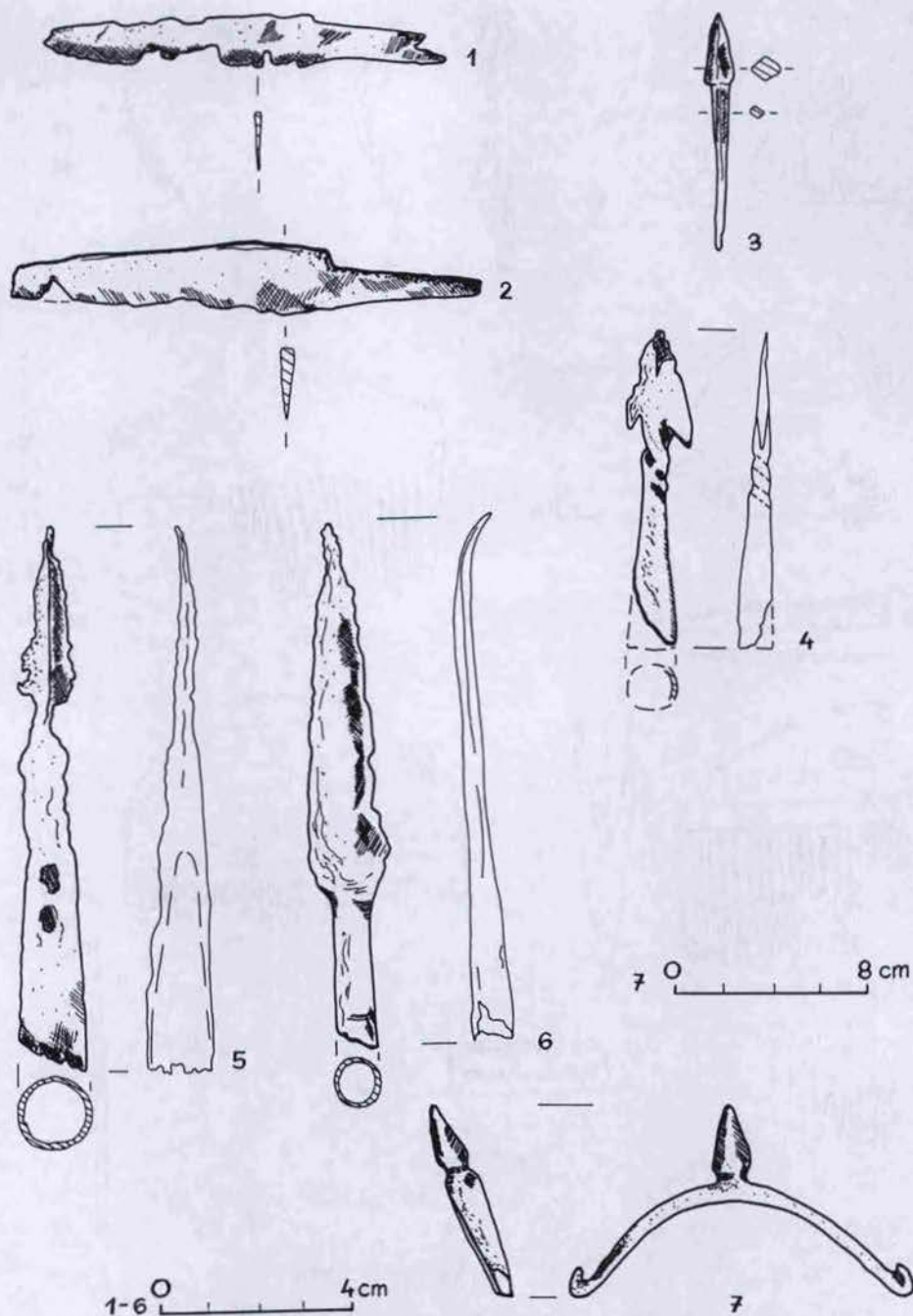

Ryc. 41. Polwica 5 (1 — ob. 478; 2 — ob. 126; 3, 16 — ob. 677; 4 — ob. 359; 7, 8 — ob. 1895; 10 — ob. 93; 11 — ob. 875; 18 — ob. 1895); Skrzyznik 8 (6 — ob. 2002; 9 — ob. 1089; 12 — ob. 2154; 13 — ob. 1693; 15 — ob. 761; 17 — ob. 1797); Polwica 4 (5 — 762; 14 — ob. 932). Zabytki z okresu wpływów rzymskich

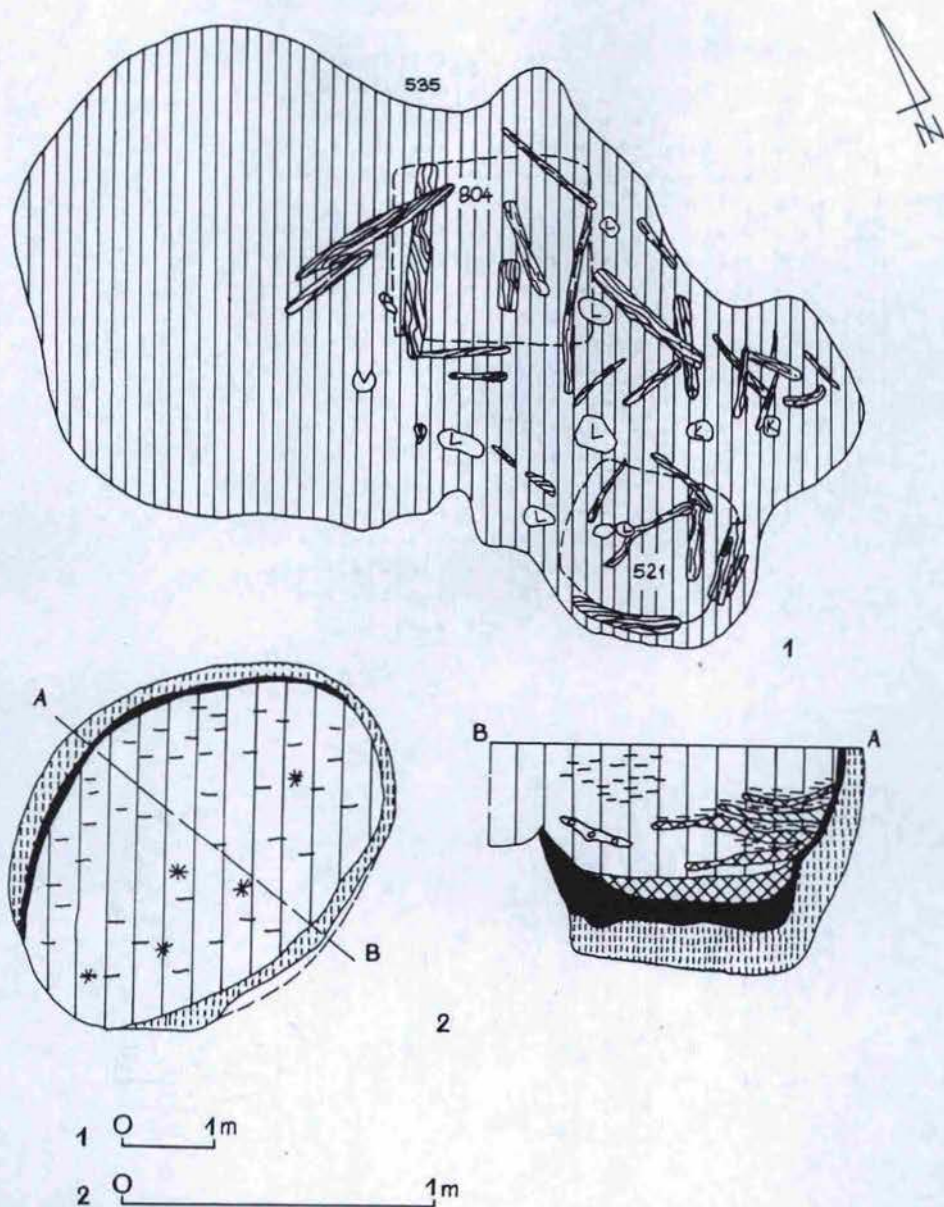

Ryc. 42. Polwica 4 (2 — ob. 1038; 3 — ob. 935; 7 — ob. 318); Polwica 5 (1 — ob. 95; 4 — ob. 3345; 5 — ob. 1027; 6, 9 — ob. 677; 8 — ob. 378; 10 — ob. 1090; 11 — ob. 723; 12 — ob. 1249).
 Zabytki z okresu wpływów rzymskich

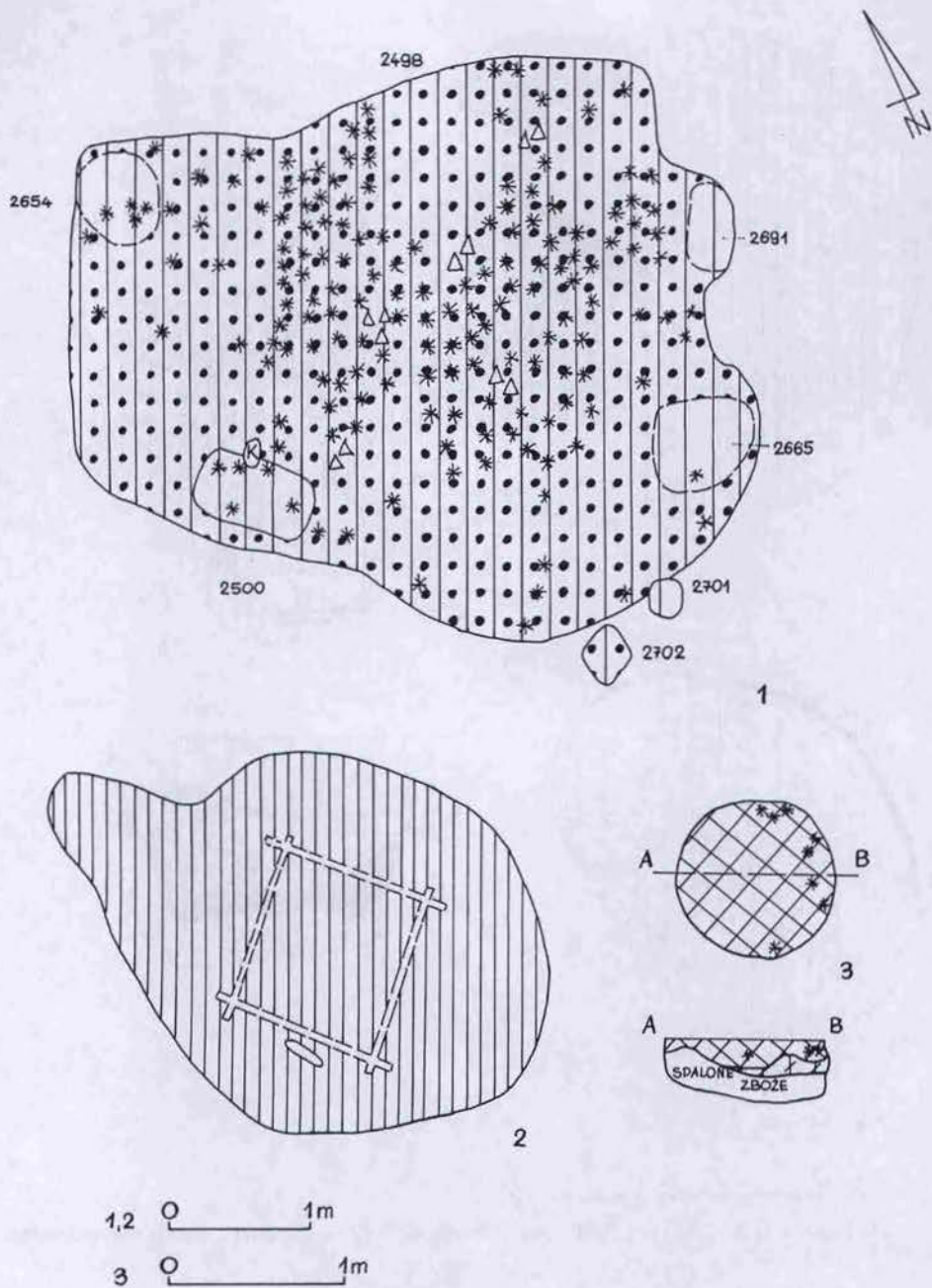

Ryc. 43. Polwica 5 (1 — ob. 1969; 2 — ob. 1028; 3 — ob. 1145; 4 — ob. 544; 5 — ob. 94; 6 — ob. 1895; 7 — ob. 1035). Zabytki metalowe z okresu wpływów rzymskich

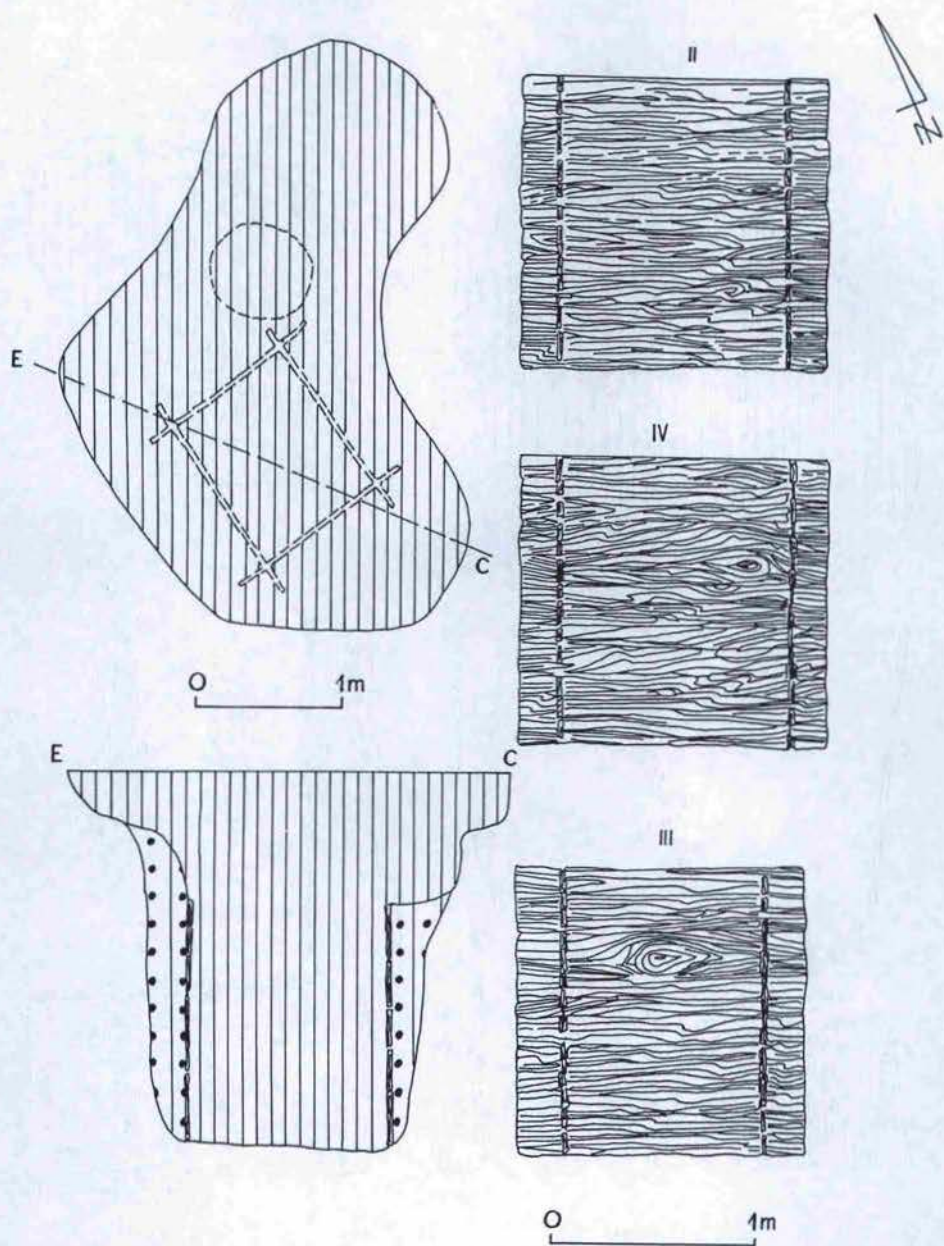

Ryc. 45. Polwica 4 (1 — ob. 521, 535 i 804); Skrzypnik 8 (2 — ob. 2041). Obiekty z wczesnego średniowiecza

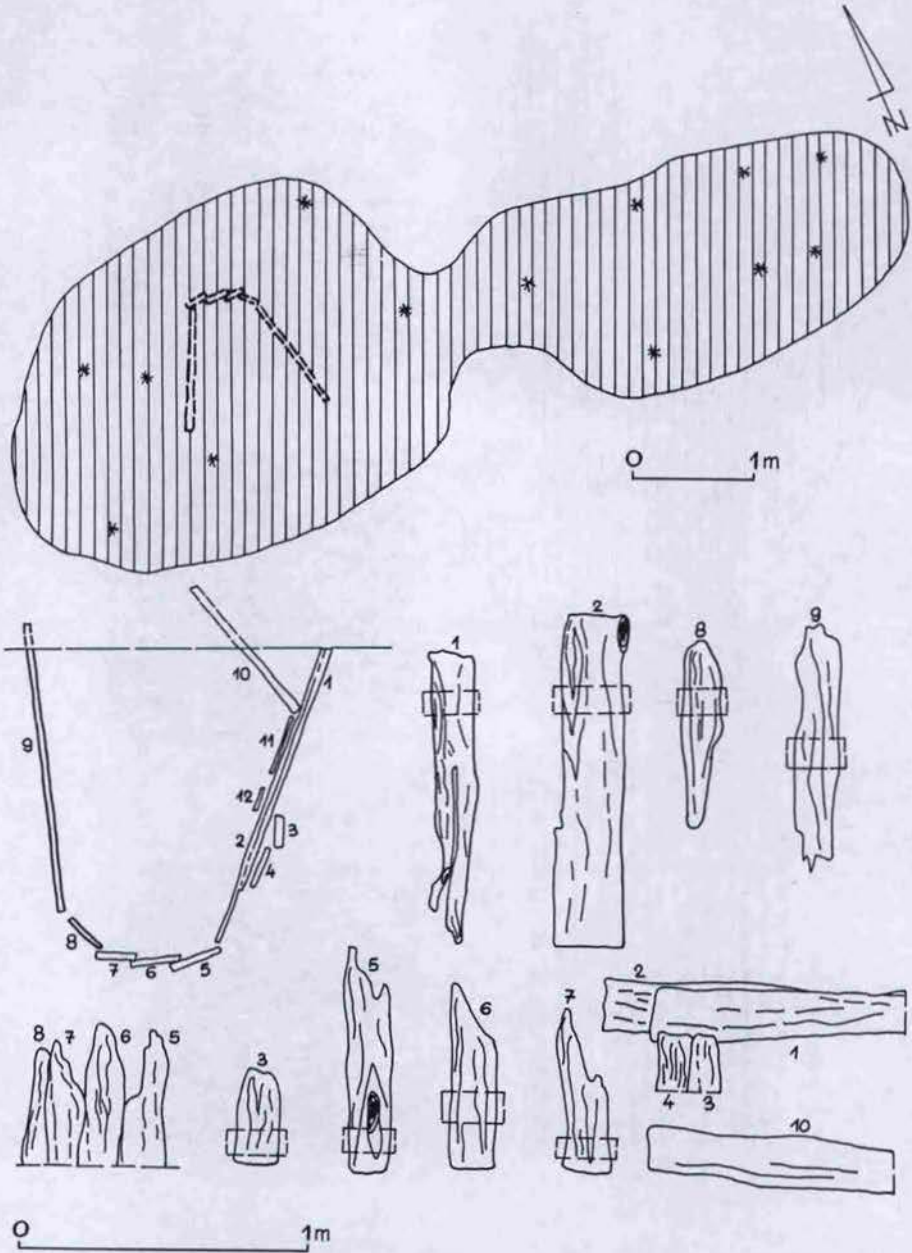

Ryc. 46. Polwica 5 (1 — ob. 2498); Skrzypnik 8 (2 — ob. 1497; 3 — ob. 1298). Obiekty z wczesnego średniowiecza

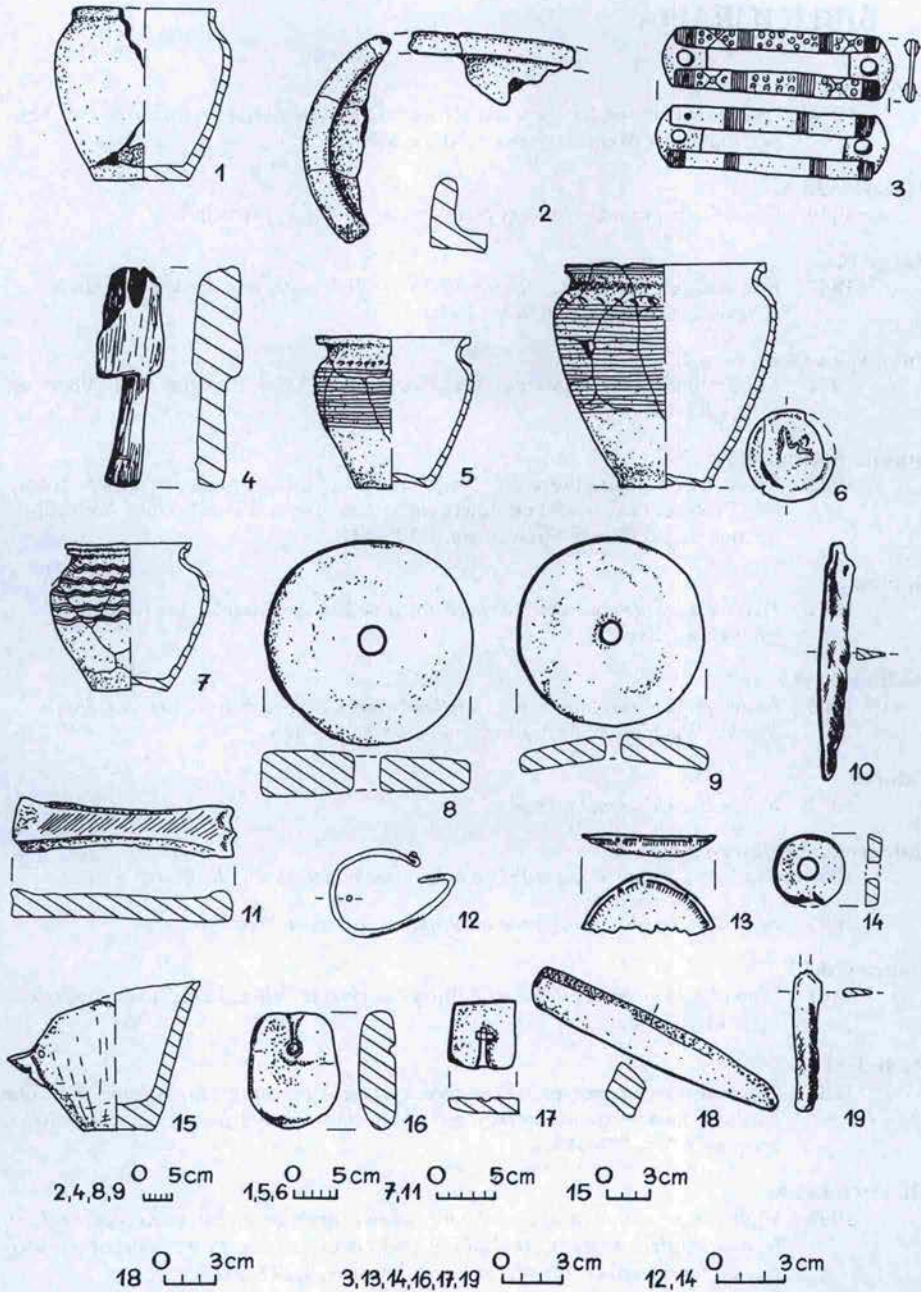

Ryc. 47. Polwica 4 — ob. 604. Studnia z wczesnego średniowiecza

Ryc. 48. Skrzybnik 8 — ob. 1794. Prawdopodobny zbiornik na wodę z wczesnego średniowiecza

Ryc. 49. Polwica 4 (7, 9 — ob. 122; 10 — ob. 759; 12 — ob. 166; 13 — ob. 622; 15 — ob. 604); Polwica 5 (1 — ob. 1046; 2 — ob. 2798; 3 — ob. 2556; 8 — ob. 2722; 14 — ob. 2864; 16 — ob. 1046; 17 — ob. 2648; 18 — ob. 753; 19 — ob. 3185); Skrzypnik 8 (4 — ob. 2451; 5 — ob. 2390; 6 — ob. 1434; 11 — ob. 2434). Materiał ubytkowy z wczesnego średniowiecza

BIBLIOGRAFIA

- Bielenin K.**
1973 *Dymarski piec szybowy typu zagłębionego (typu kotlinkowego) w Europie starożytnej*, Materiały Archeologiczne, t. XIV, s. 5–98.
- Błażejowski A.**
1998 *Obrządek pogrzebowy kultury przeworskiej na Śląsku*, Wrocław.
- Boege W.**
1937 *Ein Beitrag zum Formen der wandalischen Irdenware aus der Voelkerwanderungszeit*, Altschlesien, t. 7, s. 44–59.
- Bukowska-Gedigowa J.**
1975 *Kultura pucharów lejkowatych w dorzeczu górnej Odry*, Przegląd Archeologiczny, t. 23, s.83–186.
- Butent-Stefaniak A.**
1992 *Uwagi o zasiedleniu dorzecza górnej i środkowej Odry w początkach epoki brązu*, [w:] Problemy badań nad osadnictwem pradziejowym, Prace Komisji Archeologicznej, nr 10, Wrocław-Warszawa, s. 125–141.
- Gediga B.**
1967 *Plemiona kultury lużyckiej w epoce brązu na Śląsku Środkowym*, Wrocław-Warszawa-Kraków.
- Godłowski K.**
1969 *Budownictwo, rozplanowanie i wielkość osad kultury przeworskiej na Górnym Śląsku*, Wiadomości Archeologiczne, t. 34, s. 305–328
- Jahn M.**
1931 *Kelten in Schlesien*, Leipzig.
- Kulczycka-Leciejewiczowa A.**
1993 *Osadnictwo neolityczne w Polsce południowo-zachodniej*, Wrocław.
1997 *Strachów, osiedla neolitycznych rolników na Śląsku*, Wrocław.
- Malinowski T.**
1961 *Obrządek pogrzebowy ludności kultury lużyckiej w Polsce*, Przegląd Archeologiczny, t. 14, s. 5–135.
- Michalski J.**
1983 *Zagadnienie systematyzacji i interpretacji obiektów nieruchomych (ze studiów nad osadami otwartymi kultury lużyckiej)*, Materiały Starożytne i Wczesnośredniowieczne, t. V, s. 135–185.
- Mierzwinski A.**
1992 *W kwestii przemian osadniczych na przełomie epoki brązu i wczesnej epoki żelaza (z uwzględnieniem specyfiki śląskiej)*, [w:] Ziemie polskie we wczesnej epoce żelaza i ich powiązania z innymi terenami, Rzeszów, s. 127–132.

Pazda S.

1980 *Studia nad rozwojem i zróżnicowaniem lokalnym kultury przeworskiej na Dolnym Śląsku*, Studia Archeologiczne, t. 10, Wrocław.

1990 *Osada hutnicza z późnego okresu rzymskiego w Izbicku, woj. opolskie, Silesia Antiqua*, t. 32, s. 23–59.

Sarnowska W.

1969 *Kultura unietycka w Polsce*, t. I, Wrocław–Warszawa–Kraków

Wachowski K.

1975 *Cmentarzyska doby wczesnopiastowskiej na Śląsku*, Wrocław.

Wiśniewski Z.

1991 *Średniowieczna technika budowy studni w świetle badań terenowych na Nowym Mieście we Wrocławiu przy ulicy Bernardyńskiej*, Silesia Antiqua, t. 33/34, s. 105–139.